

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему:

**«Боротьба підпільних націоналістичних
організацій проти радянського режиму
в 1950-х -на початку 1960-х рр.»**

Студентки 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Яновської Квітослави Олегівни

Керівник:
кандидат історичних наук, ст. викладач
Паска Богдан Валерійович
Рецензент:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії, кандидат
історичних наук,
старший науковий співробітник
Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____
Університетська шкала: _____
Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Загальне становище українського національного руху в 1950-х – 1960 х рр.	6
РОЗДІЛ 2. Діяльність ключових націоналістичних підпільних організацій	13
2.1 Об'єднана партія визволення України (ОПВУ).....	13
2.2. Група «Об'єднання».....	19
2.3 Український національний комітет (УНК)	23
2.4 Інші підпільні групи та організації	30
РОЗДІЛ 3. Репресії радянського режиму проти учасників підпільних організацій	37
РОЗДІЛ 4. Формування в учнів громадянської компетентності на прикладі боротьби підпільних організацій проти радянського режиму	47
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТОК 1.1	67
ДОДАТОК 1.2	68
ДОДАТОК 1.3	69
ДОДАТОК 1.4	70
ДОДАТОК 2	71

ВСТУП

Актуальність теми. Боротьба українського народу за свій суверенітет завжди була актуальною для української історії, особливо в часи, коли ми втрачали свою державність. Українське суспільство формувалось не «через», а «всупереч». В тому числі існувало завдяки ідейним його представникам, саме вони ставали опорою для держави чи народу, поки він, тимчасово, цю державу втрачав. Усі процеси, що відбуваються в цей проміжок часу є абсолютно закономірними та очікуваними. Якщо народ одного разу вже здобуває державу – вдруге він від неї не відмовиться. Історіографія зберігає та дає нам інформацію щодо етапів боротьби за суверенітет. Окрім того, формує загальну картинку становища. Актуальність роботи визначається порядком денним, становищем справ в українського народу в сьогоденні.

Збройна боротьба була спробою спротиву, продовжуючись навіть без державного контролю. Групи, об'єднання та організації чинили активний спротив своєю діяльністю, попри репресії тоталітарного режиму по відношенню до себе. У той же час режим активно намагався «придушити» прояви проукраїнської діяльності. Важливими складовими висвітлення теми дослідження є розгляд структури та складу активних учасників підпільного антирадянського руху, їх рушійної сили, ідеології, методів боротьби проти режиму, а також репресій у відповідь.

Об'єктом дипломної роботи є український національно-визвольний рух другої половини ХХ ст.

Предметом дипломної роботи є становище та діяльність українських націоналістичних підпільних організацій в 1950-х – на початку 1960-х роках.

Метою дипломної роботи є всебічне і комплексне дослідження діяльності та боротьби українських підпільних націоналістичних організацій у 1950-х – на початку 1960-х рр.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати загальне становище українського національного руху у вказаний період, особливості його еволюції після придушення збройного опору УПА;
- 2) дати характеристику найбільш важливим націоналістичним підпільним організаціям, їх лідерам, учасникам, методам боротьби;
- 3) розкрити суть і методи репресивних заходів проти учасників підпільних організацій зі сторони радянського режиму;
- 4) вивчити можливості формування в учнів середніх шкіл громадянської компетентності на прикладі діяльності українських націоналістичних підпільних організацій 1950-х – початку 1960-х рр.

Хронологічні межі охоплюють 1950-ті – початок 1960-х рр. Нижньою хронологічною межею є 1954 р. – арешт останнього головнокомандувача УПА Василя Кука, що фактично поклав кінець організованому функціонуванню збройного підпілля в західних областях України. Верхньою межею вважаємо 1964 р. – заснування найбільш чисельної та масштабної націоналістичної підпільної організації Український національний фронт (УНФ).

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України і частково рф.

Стан наукової розробки: Тематикою підпілля в перехідний період займалися А. Русначенко [67, 70], Б. Захаров [65, 66], Я. Секо [37, 38, 39, 48, 50], Ю. Зайцев [75, 80], М. Панчук [8], О. Бажан [23, 13], та Ю. Данилюк [22, 63].

Обширно та деталізовано питанням підпільницького руху та дисиденства займався Анатолій Русначенко, окрім цього дане питання висвічував Юрій Зайцев. О. Данилюк та Олег Бажан у своїй праці «Опозиція в Україні (друга пол. 50 х – 80-ті рр. ХХ ст.) [63] висвітлюють основні етапи розвитку активного антирадянського руху змальовують його плавний перехід з простого невдоволення, до чітко сформованого руху зі своєю метою та намірами. Описуються методи боротьби проти системи та еволюцію руху.

Опрацьовано певні статті, що дають змогу ознайомитися з конкретизованою темою перехідного періоду українського національного руху.

Висвітлено методи не тільки боротьби а й контрзаходи силових структур і самої системи правопорядку Радянського Союзу. Автори що досліджують цю тему дають оцінку доступним документам та адаптують її для подальшого ознайомлення іншим дослідникам чи студентам. Ми можемо локалізувати спротив та визначити його вікову і соціальну структуру. Отримати безпосередні посилання на першоджерела по даній тематиці.

Методика дослідження. В ході дослідження були використані такі загальнонаукові методи як спостереження, синтез теоретичної бази, опис, функціонально-стилістичний аналіз. Також була застосована сучасна теорія наукового пізнання, яка передбачає комплексне використання ряду загальнонаукових методів, вибір яких обумовлений особливостями об'єкта, предметом, метою та завданнями дослідження.

Наукова новизна дипломної роботи: розглянуто наявні праці та джерела, присвячені даній тематиці. Розгляд актуальних питань української підпільної боротьби проти режиму та її методів. Дана, як загальна характеристика руху, так і описано її розгалужені складові. Джерельну базу взято за основу для кращого пояснення даного дослідження та розуміння розглянутого питання.

Практичне значення дипломної роботи: робота актуальна в першу чергу для застосування в школі, можливе застосування на уроках історії та для позашкільної чи гурткової діяльності. Може бути використана для підготовки до семінарських чи практичних занять як на історичних факультетах, так і на інших спеціальностях. На парах з « Історії України».

Структура роботи: робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається з 4 розділів (2-й розділ містить 4 підпункти).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В 1950-Х – 1960-Х РР.

Український національний рух в другій половині ХХ ст. спершу мав дві течії. Відрізнялись вони між собою шляхами боротьби з тоталітарним режимом. У західних регіонах України домінував збройний підпільний спротив, що мав і політичні засади звісно. Ця група борців використовувала диверсійні методи, часом пряме зіткнення з опонентом [65, с. 29]. У її представників не сталося трансформації поглядів, щодо радянської влади, вона розглядалася як виключно окупаційна, а відтак, така, якій потрібно протистояти. В той же час в центральній частині України переважала думка щодо "легального" співіснування із системою. Щоправда, згодом ілюзії розвіялись і віра в можливість "розплющити людям очі" зникла [58, с. 10]. Поступово почав з'являтися так званий "самвидав". Оскільки система не дозволяла правді "з'являтися" в суспільстві, таку ініціативу намагалися знищити. Явище самвидаву пов'язують з іменем письменника Івана Багряного. Тотальна цензура стимулювала утворення та розвиток самвидавної справи. Саме він став одним із видів діяльності українського підпільно-опозиційного руху в 1950-х – 1960-х роках.

У другій половині 50-х років – на поч. 60-х років ХХ століття відбулися певні зміни в політичній верхівці ЦК КП(б)У. До влади нарешті було допущено українців за походженням і саме на той час дисидентський рух неминуче отримав національне забарвлення. Набравшись сили, ідеї національного відродження висували дисиденти-шістдесятники.

Однак саме національний підпільницький рух 50-х роках ХХ століття дав поштовх для нового етапу боротьби. Рух на той момент вже встиг заявити про себе як про національно-демократичний. Саме в цей період з підпільного руху виокремлюється – національно-демократичний. Який, в свою чергу отримав продовження в трьох основних видах:

- національно-визвольний (який клопотав про самостійний розвиток мови та культури та суверенізація України)

- правозахисний (що висував вимоги дотримання радянською державою основоположних прав та свобод людини, висвітлення протиправних дій радянської влади);

- релігійний (який мав на меті вибороти свободу віросповідання для людей) [23, с. 20].

У літописі УПА [9, с. 308] також згадується про боротьбу опозиційного руху не тільки українського, а й кримсько-татарського народу. Вони виступали за здобуття прав та свобод, що їх гарантували конституція СРСР та УРСР. Серед національного руху можна виокремити також Українську робітничо-селянську спілку (УРСС). Вона не застосовувала зброї та виступала проти силових методів в протидії режиму. В 1950-х роках, під час зародження ненасильницького руху власне і зародився термін "дисидент". З часом підпільницька діяльність отримала забарвлення відвертої суспільної активності.

Самостійницькі течії українських опозиційних рухів представлені підпільним національно-визвольним рухом, національно-культурним рухом 1960-х років, правозахисним – Українською Гельсінською групою.

У кінці 1950-х рр. антирадянський рух змінив тактику боротьби. Радянська система гучно заявляла про лібералізацію, хоча по-факту ,просто змінювала тактику репресивних заходів щодо українців. В цей період чинити масовий спротив для населення було не доцільно ,до того ж , використати цю можливість не було нагоди. Наступні покоління дисидентів пробували поєднати легальні та підпільні методи спротиву [72, с. 24]

Опозиційний рух не має єдиної періодизації. Однак, одна з версій наступна:

– перший етап – зародження дисидентського руху, хронологічно охоплює період середини 1950-х – початку 1960-х рр.;

– другий етап – рух шістдесятників, який тривав із 1950-х до 1972 року;

– третій етап – гельсінський рух, хронологічно відповідав середині 1976 – початку 1980-х рр.;

– четвертий етап – “затишшя перед бурєю” і тривав впродовж першої половини 1980-х – 1987 рр. [66, с. 30]

Варто зазначити, що український рух був набагато політизованіший, аніж інші визвольні рухи. Вплив на формування "інакодумства" мали зовнішні фактори. До таких можна віднести антикомуністичні настрої в країнах т.з. соціалістичного табору. В 50-х роках ХХ століття виникає чимало нелегальних організацій. Вже згадана вище Українська робітничо-селянська спілка була створена групою юристів і саме вона першою висунула обґрунтовану програму майбутніх політичних кроків українського визвольного руху [66, с. 30].

Георгій Касьянов висловив думку, що завершення попереднього етапу розвитку, який мав вигляд у перевазі силових методів боротьби. В той час як А. Русначенко [67, с. 12] виокремив національний фронт українського підпілля. Він зауважив, що паралельно існувала мирна течія спротиву. Шістдесятництво він виділяє культурницьким рухом, то дисидентство, знаходить свою нішу в правовому захисті, в той час як національно-визвольний рух – в підпільницькій діяльності.

Борис Захаров в підпіллі виділив дві категорії: політичну та культурну. Саме існування двох парадигм, дослідження проводиться через безпосередніх учасників події, а не боротьбою проти форми спротиву. Діяльність у русі не є партійним членством і часто дисидентів називають іншими синонімами на означення борців проти режиму за ідейні переконання. Також Я. Дашкевич проводив паралель між національною ідеєю та потребою в заснуванні державних інституцій, а відтак держави. Розглядається культурний та економічний суверенітет [29, с. 5].

Висловлюється думка опозиційності руху. Його тлумачать як обширне явище, до прикладу А. Русначенко вбачав антитоталітарний, правозахисний та дисидентський рухи як прояви єдиного українського національно-визвольного руху [6, с. 10].

Основними центрами незалежної громадської думки стали великі міста, переважно Київ, Львів та Одеса. Поряд з відкритою культурною та літературною діяльністю, спрямованою на викриття злочинів сталінського режиму та проблем української культури і мови, виникали і нелегальні організації. Їх діяльність була

пов'язана з відновленням української держави, свободою совісті та переходом до демократичних ідеалів. Такі організації, як правило, одразу ж викривалися КДБ, а їхні члени ув'язнювалися за звинуваченнями в "українському буржуазному націоналізмі", "антирадянській підбурюванні та пропаганді" і "шкідництві".

Ярослав Секо, виявив думку щодо порубіжності цього періоду для українського руху. Переможна для радянських республік та союзників по коаліції Друга світова війна зробила статус держави вагомим на міжнародній арені. Тепер радянський режим мав повний "карт-бланш" до дій. Чим система і скористалася; ситуація довкола підпільницького руху на теренах України стала критичною [39, с. 45].

Націоналістична мережа діяла тепер проти однієї, однак підступнішої системи. Разом з тим, вона була стомлена активними бойовими діями, що точилися останні роки. Одразу після Другої світової почалася так звана, "мала війна" (1945–1950 рр.). Український рух повстанців разом з націоналістичною течією перейшов до тактики збереження основних сил. УПА не втягуватися в прямі сутички з силами нового ворога. Натомість Червона армія та органи НКВС не поспішав переключатись на "велику війну" ,а тому продовжив протидію підпіллю. 1947–1949 рр. відбулися з тактикою "глибокого підпілля". Ця тактика несла в собі диверсійну діяльність ,саботажі ,акти так званого шкідництва та терору супроти конкретних особливостей. А саме ,активних радянських прибічників [73, с. 64]. Щодо збройного етапу боротьби ,він завершився на організованому рівні у 1954 року і прийняв форму підпільницько-диверсійної діяльності. Девізом підпільників були слова: "Здобудеш незалежну Україну аби загинеш у боротьбі за неї".

Радянський Союз активно ідентифікував учасників спротиву, відтак почати знищувати їх. Частині ,навмисно чи випадково ,влада дала шанс на порятунок втечею, однак згодом виправила це опущення. "Залізна завіса " ,що опустилася перед очима жителів "країни Рад" дозволила партійному керівництву видихнути , відтепер вводився ще жорсткіший контроль на території Української РСР. Однак ,ідея визволення від радянського панування нікуди не зникла

,навпаки ,міцно засіла в головах українців, які ще не забули шляху приходу Москви на українські терени. Ця ідея знайшла свою реалізацію в активних діях підпілля в наступні роки, десятиліття [77, с. 35].

Ті ж тенденції знайшли відгук в таборах, серед політичних бранців режиму. Правозахисний рух активно поєднувався з особистими переконаннями проукраїнських опозиціонерів. Це переросло в новий тип боротьби жертв репресій. Почалося активне протистояння таборовій адміністрації. Українці стали рушійною силою всіх можливих форм протестів в зоні позбавлення волі, в тому числі і бунтів. Кількість арештантів посилювала позиції підпільницького руху, що не припинявся ніде, хоча і прийняв іншу форму. Це явище свідчить про високу організованість українського руху. Однак стратегії того є опору розроблено так і не було. "Точкою кипіння" таких настроїв прийнято вважати повстання політв'язнів 1950-х рр., у Воркуті ,Норильську, Кенгірі [22, с. 25].

На кінець 1950-х формується нова течія ,що отримала назву – "шістдесятники". Соціальною базою новоутворення стали люди на які вплинула так звана "відлига". Оскільки рух тільки набирал обертів він розвивав свою діяльність та надав їй нових форм ,саме так було створено Клуби творчої молоді [37, с. 313]. Рух літераторів не був рушійною політичною силою. Це радше культурно-просвітницька складова ,однак важлива суспільно-політична частина національного спротиву. Важливо виокремити аспект руйнування міфу про «нову» культуру ,яку запропонували в радянському керівництві. Також, у певний період починає страждати видавнича діяльність, що на той час мала активний розвиток [77, с. 45].

Активність підпілля не припинялась попри все, ще з часів ОУН і аж до кінця 1980-х. Варто виокремити популярну в 1960-х роках організацію «Український національний фронт (УНФ)» ,учасниками якої були Дмитро Квецко, Зіновій Красівський та інші [3, с. 313].

За пропозицією А. Русначенка підпільні організації 1950-х – початку 1960-х рр. отримали назву "перехідних організацій". Цей термін використовувався для обґрунтування ідеї про те, що лінія національного руху від

ОУН і УПА через перехідні організації до 1960-х рр. і масового національного руху в подальший період незалежності була єдиною – від збройної боротьби до мирних засобів. Дослідник запропонував критерії їхньої приналежності: "Їхній соціальний склад був різноманітним ,з великою кількістю молоді-робітників і селян у віці від 20 до 35 років, інтелігенції, яка вже віджила свій вік, і нового [67, с. 49] покоління, яке тільки підросло і шукало інших форм опору. Групи були невеликими, не більше 25 осіб, зазвичай від п'яти до десяти ;колишні члени ОУН-УПА входили до їх складу, але не були їхніми лідерами. Такі групи зазвичай створювалися з ініціативи лідерів, які не були пов'язані з ОУН-УПА і їхніми лідерами. Дуже важливо, що у своїх програмних статтях вони розглядали себе як організацію, яка в майбутньому може стати всеукраїнською. Спостерігалася стійка тенденція до відмови від збройної боротьби та переходу до мирних форм і засобів поєднання легальної та нелегальної діяльності. Програма перебувала на початковій стадії [774, с. 35].

З закінчення керівництва Берії різко (вдесятеро) зросла кількість прохань ув'язнених щодо амністії, на осінь 1953-го року були скасовані позасудові заходи масових репресій і терору, в тому числі військові трибунали та особливі наради при МВС СРСР, які мали право застосовувати адміністративне заслання, вислання, ув'язнення і смертну кару. Верховний суд СРСР отримав право переглядати рішення колишніх колегій ОДПУ і НКВС , "трійок" НКВС і спеціальних нарад при НКВС, НКДБ, МВС і МДБ за протестами Прокуратури СРСР. Такі ж права були надані Федеративній Республіці.

Однак процес повернення був повільним: навесні 1954 року в таборах все ще перебувала велика кількість політв'язнів; впродовж 1953–1954 років відбулося кілька бунтів і повстань серед політв'язнів, найбільше з яких сталося в Кенгірі (Казахстан) у травні/червні 1954 року. Інформація про становище в'язнів у радянських ГУЛАГах почала просочуватися на Захід. Це змусило владу пом'якшити режим у в'язницях і ГУЛАГах і продовжити реабілітацію [11, с. 30].

Становище українців змінилося у 1954-му році, тоді ж було впроваджено систему, що дозволяла за певною процедурою звільнитися достроково-умовно.

Таке було можливо лише з отриманням рекомендації від адміністрації таборів чи в'язниці. У результаті чисельність в'язнів зменшилась. Вже у вересні 1955-го влада заявила про амністування громадян, що мали досвід колабораціонізму з німецькими окупантами. Це дало змогу українцям, які підпадали під підозру нової влади, яка звинувачувала їх у допомозі гітлерівським військам в період масових репресій, повернутися з примусових поселень чи тюрем, до своїх домів. Окрім того, економічний спад та згорання лібералізаційних тенденцій сприяв обраному курсу [77, с. 20].

Як бачимо, підпільні організації спиралися на специфічне доволі чисельне середовище невдоволених радянською владою людей. Це середовище значно перевищувало чисельність активних учасників. Останні всіляко намагалися його активізувати, шляхом бодай формальної участі чи ідейної підтримки. Звідси нинішні спроби керівників/учасників злитися із цим середовищем і за його рахунок зрости чисельно. На жаль, досліднику не завжди під силу провести демаркаційну межу, проте, називаючи конкретні цифри, це варто мати на увазі.

За походженням і соціальним становищем, серед учасників націоналістичних підпільних організацій переважають вихідці з селян, які здобували освіту або працювали низькооплачуваними робітниками. З багатьох причин, освітній рівень діячів підпільних організацій був не високий, що добре ілюструється на прикладі учасників "Об'єднання". Із 92 осіб, 30 мали не повну середню освіту, 18 – середню, 16 – початкову, 8 – вищу, 9 осіб на момент діяльності були студентами, а інформація по 11 особах – відсутня [66, с. 35].

Отже, в кінці 1950-х років ми можемо спостерігати чітко виражені риси формування протестного руху серед українців в елітних колах. На той час ці "кола" були досить "вузькими", вони не мали великого впливу і не встигли стати рушійною силою українського народу того часу, тим паче, в радянській окупації. Хоча покоління 1940–1950-х правдиво називають наступниками знищеної радянською владою української культурної еліти 30-х років. Хоча тепер ця когорта застосовувала інші методи боротьби побачивши "істинне" лице радянської окупаційної влади.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ КЛЮЧОВИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

2.1 Об'єднана партія визволення України (ОПВУ)

Після «вичищення» останніх учасників чи причасних до загонів ОУН, тоталітарна машина не зменшила своїх «апетитів». Більше того, партія проводила установчі збори, одні з них були організовані навесні 1955-го року. Неподалік м. Коломиї. Боротьба підпілля не припинялася ні на мить, однак поступово змінювала свої методи. Під час руйнації ГУЛАГу в 1956-му році було звільнено активних учасників руху Гасюка Ярослава, Христинича Богдана, Затварського Володимира, Кобилецького Ярослава та Леонюка Володимира. Однак перед цим вони вже встигли відбутися майже половину присудженого вироку. Потрапивши за ґрати молодиками, вони отримали життєвий досвід і гарт. На середину 1956 року можемо спостерігати масовий вихід на свободу, це стало можливим через тиск як ззовні так і зсередини. СРСР не міг бути в постійній ізоляції, а відтак потрібно було створювати «лице» перед Заходом. Після того, як покинули стіни дисиденти намагалися потрапити додому. Проте, система не надавала такої нагоди, перешкоджаючи дисидентам. Навіть на місцях люди не мали свободи. Вони знаходилися під пильним наглядом правоохоронних органів. На місцях було неможливо отримати прописку чи хоча б влаштуватись на роботу [67, с. 64].

Організація налічувала до півсотні активних учасників. Перші справи проти ОПВУ почалися в березні 1959-го року. А саме, 10 березня Івано-Франківський обласний суд, провівши засідання закритого типу постановив, учасників групи засудити до 10,7 та 2 років позбавлення волі. Далася в знаки майже безперервна боротьба проти імпералізму та тоталітаризму. Невдачі не засмучували підпілля, його діяльність не припинялася, а лише набувала нових форм та методів [67, с. 62].

Станом на сьогодні, джерел, які б дали нам змогу дослідити діяльність ОПВУ – майже не залишилось. Однак, нам відомі імена дослідників історії партії.

Серед них: Юрій Зайцев, Анатолій Русначенко, Мирослав Панчук, Георгій Касьянов, Євген Захаров, Ярослав Секо. Історики завбачливо зберегли інформацію про функціонування партії та репресії щодо неї. Також локалізувала та персоналізувала її діяльність. Активізація руху почалася з остаточною окупацією української території. Справедливості заради, рух не згасав ні на мить. Навіть після утвердження тоталітаризму все ще лунали постріли борців [67, с. 63].

Передумовами до початку активної підпільної діяльності стали запроваджені судові процеси початку – середини 50-х років ХХ ст., що мали місце в УРСР. Метою організації було визначено суверенізацію української держави політичним шляхом. Партія була готова прийняти до своїх лав людей різних верст та рівня достатку. Головним принципом була ідейність. Передбачалось, що охочі мають сформувати «осередки», які склалися б з двох-трьох учасників, окрім цього таке ж число кандидатів. Далі ці осередки ставали частиною регіональних груп (гілок). Управлінським органом мав виступати з'їзд, на якому делегати своїми голосами мали утворити Центральний комітет. Окрім цього обиралися : голова, секретар, ревізійна комісія (на чолі з головою) [67, с. 65].

Рушійною силою та опорою організації мала виступати – українська молодь. А відтак, потрібно було максимально посилити свій вплив на неї, надихнути її певними ідеями. Для цього перш за все почали залучати діяльність в культурно-освітніх установах. Також програма партії передбачала залучення робітничого класу. Все це мало відбуватися шляхом організованих людних страйків самих робітників. Метою мало стати покращення їхнього добробуту [67, с. 65].

У картотеці КДБ фігурує 8 обвинувачених, з яких 10 були причетні прямо і 5 опосередковано Крім трьох співзасновників, Б. Тимків (1935 р.н., с. Сівка-Войнилівська Калуського району, бідний, українець, комсомолец, неодружений, студент-заочник Львівської лісотехнічної академії, трест Рожнятів квота), налагоджувача Брошнівського деревообробного цеху на деревообробному комбінаті) обвинувачено та засуджено «Станіславліспром», жителька с. Брошнів-

Осада), М. Юрчик (1933 р.н. в с. Брошнів). , Рожнятівського р-ну, бідна, українка, самостійна, розлучена, не відбула семирічки, Брошнівський деревообробник вантажник Рожнятівського деревообробного комбінату тресту «Станіславліспром». мешканець селища Брошнів-Осада [67, с. 60].

8 листопада 1958 року КДБ внесло останній запис щодо діяльності партії. Це була інформація щодо з'їзду партійців у місті Станіславові (Івано-Франківська) у помешкані Б .Германюка. Присутні там Я. Ткачук, М. Полощак, Б. Тимків 3 грудня 1958 року заступник керівника КДБ у Івано-Франківській області впровадив відповідну постанову, згідно з якою було заведено карне провадження щодо учасників об'єднання. Це стало початком кінцевого етапу існування організації. Навіть сьогодні важко назвати точні причини викриття групи. Цей епізод недостатньо висвітлений, однак відомо, що органи КДБ ввели в групу спеціального агента. Так званого «таємного співробітника» – М. Масловського. Він щонайменше тричі був учасником загальних зборів та навіть був офіційно прийнятий до лав (дав клятву). Проте його прізвище ніколи не фігурувало в документах з цієї справи [67, с. 70].

Також варто додати, що в уривках статуту, які дійшли до нас, організація має щонайменше десять найменувань. Це простежується і в архівних документах КДБ та у протоколах і зізнаннях самих учасників. Серед назв є такі як: "Вільна Україна", "Партія вільної України", "Об'єднана партія України", "Об'єднана демократична партія України", "Об'єднана демократична партія визволення України", "Українська робітничка партія", "Інтелігентно-робітничо-селянська партія "Свобода Нації", "Об'єднана демократична робітничо-селянська партія України". Можна припустити, що таке розмаїття назв зроблено зумисно, саме для того аби заплутати органи. З часом, затримані активно заявляли, що в результаті довготривалого диступу дійшли згоди та обрали назву "Об'єднана партія визволення України". Саме ця назва і закарбувалася у численних протоколах та свідченнях. І вона ж була прийнята науковцями за норму [77, с. 15].

Уперше збори ймовірних партійців відбулися 13-го квітня у с. П'ядики. На них були присутні: М. Площак, М. Костюк, також Я. Ткачук, І. Струтинський, О.

Олексин. Було обговорено наміри та плани на майбутнє, виголошено про ідею створення нової підпільної політичної сили. Низи партії було укомплектовано за принципом «трійок». З них же було виокремлено територіальні групи (гілки). Відбувалися стягування внесків членів партії, Активізувалася інформаційна кампанія серед населення, що мала просвітницький характер та була націлена на місцеве населення. Активно обговорювалося створення місць схрону зброї, придбання друкарської машинки та канцелярії. Велося обговорення тексту статуту та клятви та жодних записів чи протоколів таких зустрічей – не збереглося. Ба більше, в подальшому їх також не створено [77, с. 18].

«Установчі» збори 12-го липня включали в себе приношення клятви. І. Струтинський зачитував новий статут, який затвердили остаточно і який дістав назву «Об'єднана партія визволення України». На зборах були присутні: Б. Германюк, Я. Ткачук, І. Струтинський, О. Олексин, М. Костюк, М. Масловський. Після озвучення клятви кожен з учасників повторював її та проколював мізинець лівої руки, документ «закріплював» відбиток залишений кров'ю на папері. Такі відбитки дають інформацію про щонайменше вісьмох учасників таких посвят. Також було обрано голову – Б. Германюка, натомість секретареві – П. Гаєвому було доручено знищити або заховати папір з клятвою. Натомість, в подальшому він мав займатися документацією [77, с. 19].

Серед першоджерел до вивчення теми діяльності ОПВУ важливою є доповідна записка Комітету державної безпеки. Також існує п'ятитомне кримінальне провадження. Воно знаходиться в архіві управління СБУ в Івано-Франківській області. Засновники партії акцентували увагу на своєму непогодженні із загальним устроєм. В. Островський, посилаючись на працю Б. Захарова, а саме, описані спогади Б. Германюка, зазначає роками створення організації 1953 рік. Однак, ідея створення з'явилася у 1956 році. Це відбулося на фоні подій, що відбувалися в Угорщині. Саме під їхнім впливом виникла ідея, яка обговорювалася з жовтня по грудень, хоча перше скликання відбулося аж у квітні. З огляду на лібералізацію тодішнього суспільства, восени 1957-го року можна припустити, що найімовірнішим терміном діяльності структури є

жовтень–листопад 1957-го року. У той же момент як крайній період суперечок щодо своєї хронології не викликає. Отже, активна діяльність ОПВУ – осінь 1957-го року і до 10 березня 1959-го року [66, с. 48].

У першій частині статуту організації висвітлена інформація щодо обов'язків її учасників. Підкреслено, що формування є добровільним загоном людей об'єднаних ідеєю. До складу входили: селянство, трудова інтелігенція та робітничий клас. Завдання ОПВУ мають під собою мету створення хорошого керівництва партії, формування високо дисциплінованої структури. Обов'язками членів полягали у всебічній охороні і зміцненні єдності щодо діяльності учасників. Також, прояв активності в залученні прийнятих рішень, вести активні агітаційні та пропагандистські заходи [67, с. 35].

Друга частина дає чітке уявлення про кандидатів до партії, а також їхні обов'язки. Зазначено зобов'язання кожного охочого вступити до ОПВУ. Дотримання статуту та завідувати довіреними йому справами. Окрім того, мало відбуватися сприяння долучення до організації нових її членів, учасники мали бути прикладом для наступників, завжди бути чесними з однодумцями. Вчасно сплачувати членські внески та загалом робити усе можливе та неможливе для найшвидшого виходу України зі складу СРСР. Також, важливим елементом можна вважати агітаційно-організаторську роботу серед населення [67, с. 35].

Третій розділ документу, визначає головні засади організації. Однією з таких засад можна визначити – демократичний централізм. Він мав місце у внутрішньому середовищі організації про, що наголошено в тексті. Організація веде активну та правомірну боротьбу супроти «соціалістичного рабства». Однак, головною метою все ж визначається – побудову суверенного державного утворення – Українською народної республіки [67, с. 37].

Четвертий розділ розповідає про вищі партійні органи. Основним органом, як-от Центральний комітет (ЦК), а також секретаря та голову. Останній організовував з'їзди, завідував прийнятими постановами та рішеннями. Працював він разом з секретарем, який займався звітністю всією документацією

організації. Він же зберігав ці документи. Голова Контрольного партійного комітету мав виголошувати звіт перед учасниками з'їзду [67, с. 40].

У п'ятому розділі вміщено пропозицію щодо основи партії. Такою основою визначено : первинну партійну організацію. Таку структуру створювали скрізь де це було можливим (фабрики,заводи,шахти та колгоспи). Визнавалася така організація легітимною тоді, коли налічувала хоча б три людини. Також тут структуровано основні завдання вузлового партійного пункту. Зазначено інформацію щодо проведення роботи з працівниками та пошуки цими ж людьми – однодумців [67, с. 40].

Шостий розділ стосується фінансової складової, а саме – внесків. Члени організації повинні сплачувати два відсотки від своїх фінансів, що і було основою фінансової самостійності організації. Бухгалтерією керував Контрольний партійний комітет [67, с. 40].

Члени партії мали підготувати та презентувати документи, в яких би висвітлили бачення можливого майбутнього та політичного устрою України. Приміром, Б. Тимків підготував структуру українського устрою. Виходячи з нього наша держава мала стати суверенною, всі суперечливі моменти мали бути узгодженні українським урядом. Цей Український національний уряд мусив бути обраним лише всенародно. Найвищим державним органом повинно стати – Народне віче. Воно мало обиратися з учасників постійного Уряду Рад, заступників та народних представників. Останніх обиратимуть на шестирічний термін [67, с. 41]. Програмові документи ОПВУ мали відтінок радикального соціал-націоналізму, хоча й демократичного типу. Саме до такого схилилась ОУН опісля «Великого збору» 1943 року.

Отже, група була створена восени 1957-му році, а припинила своє існування у грудні 1958-му році. Мала чітку мету знищити радянське поневолення на теренах України, а також «вирвати» Україну з радянської окупації та побудувати незалежну державу, республіканського типу. Також, група була локалізованою на Прикарпатті та для боротьби проти радянського режиму на західних теренах опиралася на бойовий шлях та методи ОУН.

2.2 Група «Об'єднання»

У діяльності групи ми можемо побачити спробу відродити активний національний рух. Він був спрямований на здобуття незалежності України та послуговувався мирними методами, на відміну від попереднього досвіду боротьби проти тоталітарної системи. Діяльність та ідеологія на сьогодні – мало досліджувана, можна взяти до уваги праці авторів А. Русначенка, О.Бажана, Ю. Данилюка та Б. Захарова, ми маємо привід вести розмову про наступні дискусії.

«Об'єднання» утворилося в Інті (Республіка Комі) випущеними на свободу з таборів українцями, які потрапили під репресії ще молодими. Центром організації була власне сама Інта. Однак вплив організації був відчутним і на територію України, а саме, на західну та центральну її частини. Ідеологічною основою групи становив інтегральний націоналізм [77, с. 1].

Процес реабілітації в Радянському союзі розпочався зі смертю Сталіна, а саме – в 1953-му році. Частина в'язнів об'єдналась у таємне «Студентське братство», темою діяльності цього об'єднання стала майбутнє, перспективи боротьби та українізація. На той час учасники таких груп вже зневірилися в тоталітарній радянській системі і відчули вплив репресій націлених на себе. У лютому 1956-го року було обговорено співпрацю, згодом в березні В. Леонюк, Б. Христинич та В. Затварський організували підготовчі збори. За інформацією зі спогадів Б. Христинича на перших зборах організаційні питання – не вирішувались. Протокол не складали, лише послуговувались великою довірою та авторитетом одне перед одним. Наприкінці травня- першої половини червня , було організовано зустріч під час якої ратифікували статут у присутності восьми членів організації. Також було розподілено обов'язки кожного з учасників [55, с. 1].

Головним органом служив осередок. Кожен мав у своєму складі по шість осіб та очільника – провідника. Посада ця була виборною, а також мала чіткий обмежений регламент дії – шість місяців з правом балотуватися повторно. Після

обрання провідник обирав собі заступників та очільників інших відділень. Проте, його роль у вирішенні цього питання була мізерною, адже головні та остаточні рішення приймалися членами Керівного Осередку. Організація власне і складалась з таких «осередків». Їм також, підпорядковувались – «звена». Останній складався з трьох осіб (два члени та керівник). Програмовий документ – статут, передбачалася присяга на вірність ідеї та організації. Висвітлювалася ідея українізації та наголошувалось, що за зраду їй було введено смертельне покарання. Засновники залучали до активної діяльності тільки-но прийнятих членів. Задум полягав у розгалуженні та створенні осередків в Радянській Україні. В. Леонюк слушно зауважив, що ці сегменти мали стати базою для подальшої переважно підривної антирадянської діяльності [77, с. 2].

Богдан Христинич надає інформацію про 95 осіб, які були безпосередніми учасниками організації «Об'єднання». Формально їх можна поділити на кілька груп за рівнем причетності до групи. Серед очільників маємо – восьмеро осіб. Активними борцями називаються – дванадцять, в той час як прихильниками та такими, які імпонували – тридцять четверо осіб. Названо число тих, хто брав часткову участь. Зокрема названо прізвища Я. Гасюка та П. Клим'юка. До осередку очолюваного ним входили – М. Гуль, С. Джус, Я. Турянські та інші. Загалом відомо про одинадцять осіб. Завдання очільників не регламентувалися. Відтак, В. Леонюк, за свідченнями Б. Христинича був рушійною силою організації. Початок самвидавчої діяльності належить його руці. Він же займався облаштуванням друкарень та поширенню готових листівок в народні маси. Так само вправно він справлявся з роллю зв'язкового. Окрім того було запущено група машинописних збірок. Додам, що на основі інформації Б. Христинича підраховується існування п'яти осередків групи « Об'єднання». Більша половина (а саме – три) були розташовані в Інті та два – в Україні. [57, с. 20]

Влітку та восени 1957-го року виїзди Б. Христинича та А. Булавського дали змогу заснувати два осередки в Україні. Перший, оселившись у Львівській області, продовжив активну діяльність – влаштував нелегальну мережу в обласному центрі. Також, на квартирі родича організував зустрічі з соратниками.

Завдяки В. Бучковському організація здобула ще двох своїх учасників – братів Б. та В. Саламах. Родичка дружини Гасюка – О. Островська за власний кошт купила фотоплівку, туш, фотопапір та інше. Та надала все це для потреб організації. Спершу осередок займався забезпеченням технічного приладдя. Згодом виникли ідеї реорганізації та перенесення друкарні. Б. Христинич анонімно зв'язавшись зі своїм давнім знайомим та залучивши до цього О. Уличного домовився з В. Івасиком щодо облаштування в квартирі останнього робочого друкарського місця [57, с. 15].

Основою «Об'єднання» стали молоді люди 1925–1931 років народження. Загалом 64 особи. Всі вони були родом з західних областей України. Колись такий регіональний склад сприяв активному оунівському рухові. Створення такої багатовекторної організації мало мати і відповідну систему комунікації. На той момент вона забезпечувалася через особисті зустрічі. Підпільники передавали одне одному зашифровані тексти та листи. Обов'язково перевіреними та надійними людьми, адже це було питання життя та смерті. Для зустрічей завідома готувались непримітні квартири [77, с. 3].

Такі передачі інформації не були усталеними. Зазвичай після зустрічей, така співпраця припинялась з міркувань безпеки. Ефективнішими в цьому плані були «човникові» поїздки. Їх здійснювали очільники організацій – В. Леонюк, В. Бучковський, П. Клим'юк. Позаяк лідери намагалися залучити до руху нових колег. Система відносин формувалася на довірі. Під бути «своїм» малося на увазі схожість біографії, сидіти за однаковими звинуваченнями. Однак важливим було і вміння груп сприймати «новобранців». Це був довготривалий процес, відтак розширення було не поширеним [77, с. 3].

У «Програмі» автори взяли до уваги хибне уявлення щодо націоналістичного руху на середину 1950-х рр. Проте ніякого аналізу сутності руху не було. Окрім того, відновлювати активну діяльність в умовах радянської окупації було проблематично та важко. Організація не трансформувалась в нову течію, залишившись в свої епосі. Зосталось результатом боротьби ОУН з її головними засадами. В період одного з чергових зборів, В. Затварський і

Я. Кобилецький були переконані в ідеї організації «Об'єднання» як складової ОУН. Проте вони все ж вагались в самостійності прийняття рішень. В опозиції до цієї думки були Б. Христинич і певні члени, наголошували на потребі правової автономії щодо прийняття рішень. Останні як раз і домоглися уточнення в «Програмі» затвердженого курсу, який продовжував би почате ОУН [77, с. 4].

«Об'єднання» не полишало спроб встановлення зв'язків з колишніми учасниками ОУН-Північ, однак безуспішно. Ставку робили на учасників «підпільно-революційної боротьби». Нівелюючи активну позицію в соціумі, організація проявляла активність у зовнішній співпраці. Вони стверджували, що тільки своєю поведінкою назагал можливо привернути увагу до проблеми боротьби підпільницького руху [77, с. 4].

Ще однією складовою «Програми» було завдання щодо залучення учасників до роботи з роз'яснення для колишніх політв'язнів. Розмови велися на тематику «чому не варто повертатися на Батьківщину». Було поставлене завдання діяти з «духом часу», застосовувати усі можливі методи пропаганди проти режиму. Окрім цього, було погоджено оцінювати настрої та потреби суспільства. Також були здійсненні спроби «зривання маски» з системи та координувати протидію силовим структурам [77, с. 4].

Особливість «Програми» – це відсутність розробленої та утвердженої стратегії розвитку та подальші кроки. З програми можна дізнатися і про неосновні цілі : проведення вишколів, проникнення у сільськогосподарську систему та в більш зросійщені регіони. Обґрунтованим, був намір «Об'єднання» розгорнути активну роботу з молоддю. Форми роботи напряду черпались з уже існуючих програмових документів. У 1956-му році Б. Христинич надбав нову друкарську машину та передав її в Інтру. Саме з лютого 1957-го року починався період активного «самвидаву». Зі слів В. Леонюка, організації потрібно було вигадати власний унікальний шрифт та інше обладнання. З матеріалами допомогли П. Клим'юк М. Гуль та П. Бочко. Конструкторською роботою займався В. Бучковський. Невеличка друкарня, яка діяла з 1957-го року, завбільшки з валізу та поміщалася у валізу [77, с. 5].

Саме друкарство займалися В. Бучковський, В. Леонюк, Я. Гасюк, М. Гуль, С. Джус, Д. Жовтяк і П. Сорока. За підрахунками Б. Христинича, було видано “десяток з півтора листівок загальним тиражем у п’ять тисяч”. Власні доробки мали і інші учасники групи. А. Русначенко структурував список власних матеріалів. Також було опубліковано літературний журнал зі статтями, фейлетонами та віршами. Також були плани щодо видання газети «Молодий революціонер» та поширення зібраних матеріалів щодо ОУН. Уся це мало бути розповсюджено серед населення. Проте існувала і внутрішня документація : конспекти, реферати, зразки звітів. В загальному діяльність «Об’єднання» мала на меті підготовку текстів, видання листівок та їхнє розповсюдження на території України [57, с. 20].

Загалом мета організації була реалізована. Хоча згодом всіх причетних було виявлено. Керівники наголошували на недисциплінованості учасників, організація отримала широке розгалуження та розмаїття способів для боротьби. Продовжуючи боротьбу почату ОУН, підпілля намагалося реалізувати ідеї націоналістів.

2.3 Український національний комітет (УНК)

Анатолій Русначенко акцентує увагу на невдалі намагання з боку УНК консолідуватись у своїй діяльності з підпільними організаціями. Зокрема з селами Ширецького району ,що на Львівщині. Однак самої тільки конспірації було замало аби уникнути арештів [56, с. 9]. Сам комітет налічував близько 20 осіб. Ініціювала його створення двоє львів’ян, які працювали на машинобудівному заводі. Історія комітету почалася з вияву невдоволення робітників їхнім становищем, а саме – матеріальним станом. Така ситуація утворилася через відсутність в Україні не тільки національної, а й сільсько-господарської автономії , не кажучи про -самостійність. Керівні посади займали лише росіяни за національністю, переважно з віддалених регіонів РСФРР. Обов’язково – ідейні комуністи за переконаннями. Місцевих ж, до посад – не

допускали. Власне це було поширеною практикою в радянському союзі : розподіл спеціалістів відбувався за направленнями в усі куточки СРСР, як правило одразу після одержання диплому. Звичайні ж робочі хотіли отримати на місцях - місцевих керівників. Першими до утворення комітету доклали зусиль – Богдан Грицина та Іван Коваль [67, с. 72].

Закономірно зріла ідея виходу України з Радянського Союзу. З подальшим проголошення своєї незалежності ,адже державотворчий досвід в українців вже був. Від задуму – до реалізації пройшло не так багато часу, з 1956–57 років ідея набула поширення. Закономірно, що вже з 1958 року з'явилися чіткі нариси майбутньої підпільної організації. Популяризація руху відбувалася за рахунок особистих зв'язків. Фактично спрацювало «сарафанне радіо», натхненники УНК були залученими до робітничого класу і поширювали свої ідеї у відповідному колі людей. Люди спілкувалися та переконували своїх родичів в правдивості озвучених суджень або згідно пліток – виходили на вже проінформованих людей, які вже мали досвід перебування в націоналістичному середовищі. Відповідно, займались такою ж, агітаційною діяльністю [67, с. 72].

Першим кого було залучено до активної діяльності став Гнат Кузик. У другій половині літа 1959-го приєднується Павло Климчак, а за ним і Роман Гурний. Останній вербує ще двох столярів. Ситуація на середину 61-го року вказує на найбільшу кількість учасників. Таке ж число молодиків отримало пропозицію вступити до лав організації, однак з тих чи інших причин – відмовилися. Для новобранців існували першочергові завдання: вербування нових учасників руху та власне, зайнятися їхньою підготовкою. Мотивували новоприбулих розповідями про боротьбу інших народів за свою незалежність. Безпосередньо, суверенітет нації [67, с. 73].

Наголошувалось на кількості представників інших нації (серед яких число українців було немаленьким). Безпосередньо Роман Гурний заявляв про прийдешню війну, з якої Радянському Союзові – не судилося. Адже він боротиметься за своє існування і це стане шансом для всіх українців, яким варто об'єднатися в боротьбі проти тоталітарної системи. Вдало були використані

антипольські настрої тогочасного українського суспільства, що переважно негативно ставилися до своїх західних сусідів. Б. Грицина та І. Коваль зуміли вдало скористатися настроями частини українці, що вже мала негативний досвід в першу чергу від -польського населення [67, с. 73].

Спершу планувалося що організація матиме попит серед населення. Очільниками структури вважалися Б. Грицина та І. Коваль. Десь з 1957-го року з'явилася й сама назва – Український національний комітет. З матеріалів справи стає відомим цікавий факт: учасники думали, що керівником є не Грицина, а хтось вищий рангом. Сам же Богдан планував створити керівний орган – комітет. Проте цій ідеї не судилося збутися через арешти. Все ж Грицина встигає в березні 1961-го року призначити районних провідників. Які мали в своєму підпорядкуванні – 3–5 людей. Окрім того, вони також повинні були проводити агітаційну роботу з залучення нових кадрів. Також, В. Гнот став провідником Рава-Руського району і не тільки він отримав нове призначення. І. Яремчук став керувати в Городоцькому районі, а Гурний – Красноярського. [67,с.74]

З часом виникли сумніви в управлінні В. Гнота. Саме тому замінити його мав – Олексій Зельман. Він свого часу був у складі УПА проте unik арешту. Останній відмовився від керівної посади. Обгрунтувавши це своєю – неосвіченістю. Першим призначений керівником можна за правом вважати – Г. Кузика. Він був столярем за фахом. Також певний час перебував у складі молодіжної націоналістичній організації у 1952–1953 роках. Керівники УНК мали намір провести поповнення своїх лав за рахунок охочих боротися з радянською владою. Пошук та підбір потрібних кадрів вівся заледве не з першого дня існування комітету. Влітку 1960-го року була отримана інформація про нібито антирадянську спільноту. Р. Гурний спробував зв'язатися з нею. Згодом П. Климчак дізнався про її арешт. Загалом повідомлялось про кілька невеликих організацій по всьому районі, однак підтвердити правдивість існування усіх – не вдалося. Загалом ставлення до УНК було неоднозначним. Про нього було відомо вкрай мало та у відповідних колах. Іноді аби unikнути участі в цій організації люди заявляли про причетність до іншої схожої структури [67, с. 75].

Також, один з робітників львівського заводу, під час проведення агітації із залученням навіть відповідної літератури, висловлював пересторогу щодо чинних антирадянських націоналістичних організацій. Він заявив, що останні є нічим іншим – як спецпроект служб безпеки Радянського Союзу. Ніби-то такі кроки є зроблені для ідентифікування таких підпільних організацій та людей, що входять до них. Частково така думка мала місце бути. Слідчі нерідко робили спроби з'ясувати у спійманих підпільників деталі руху імена та заплановані дії [67, с. 75].

Організаційна структура УНК остаточно сформувалася приблизно на середину 1961-го року. В цей же час уклали текст присяги. Згодом було надруковано в десяти та п'ятдесяти примірниках. М. Мелех дотримувався думки щодо ліквідації усіх документів. Щоб не було доказів причетності до організації, на випадок провалу. Щодо програми, спершу там були висвітлені загально-зрозумілі цілі. Серед них були: закриття колгоспів, проголошення суверенітету України та інше. Пункти цієї програми були виписані окремо аж навесні 1961-го року. Серед основних питань, що піднімалися в програмі були : національна незалежність, національний уряд, повага до кордонів, ліквідація колгоспів, втілення в життя аграрної реформи, утвердження нового законодавства, переселення за межі українського кордону усіх іноземців, формування сильного війська, розроблення нової конституції [67, с. 76].

Заводи та фабрики – переходили до державної власності. Важливим був також пункт щодо свободи друкарства та слова. Що було актуально, з огляду на методи діяльності підпілля. Відомо про два надрукованих та найповніших документи – «Роздуми» Б. Грицини. Він вів ці записи для себе. А також, проект листівок. Вочевидь, їх планували поширювати. В своїх записах, автор залишає чітку ідею : роздуми українців щодо майбутнього України. В радянські часи невпинно продовжувалося утвердження думки про «єдність» Руси. І мова йшла не про Україну, а саме про союз України та Росії. Розглядати всі питання пов'язані з Україною, належало тільки в контексті союзницької держави, щонайменше. Велика кількість громадян, вважали Україну законним «спадком»

Москви. Власне в документі висвітлений весь негативізм наслідків підписання угод з Москвою [67, с. 77].

З часом УНК задумався над поширенням свого впливу й на більш східні території України. Залучити усі можливі верстви населення і з цією підтримкою, знищити Радянський Союз. На УНК покладались надії про створення нової української держави. Існувала надії на демократичний шлях виходу з Радянського Союзу. Організації мали стати політичним аспектом та базою для утворення нового українського політикуму. Наголошувалось на праві України безперешкодно вийти з Радянського Союзу, згідно з Конституцією. Не виникало запитань, розуміння назрівання збройного конфлікту, саме збір зброї став одним з аспектів діяльності руху. Б. Грицина на момент 1960-го року, плекав сподівання, що й інші держави доєднаються до боротьби українського народу, побачивши наполегливо-героїчний приклад. Новоутворену республіку мала підтримати світова спільнота, остаточно заявити про непримирення з тоталітаризмом Москви. Обговорювалося навіть питання отримання американської зброї. Та шляхи реалізації такого задуму. Однак, досвід минулого посіяв страх : ті, хто приходять зі зброєю на українські терена, залишаються тут завойовниками [67, с. 78].

Варто зазначити, що керівники УНК, хай і жили в один час з ОУНівцями, однак не втручались у справи останніх. Воєнні настрої були прерогативою Р. Гурного, М. Мелех мав поміркованіші погляди на ситуацію. Останній схилився до встановлення стосунків із закордоном. Тоді як Б. Грицина не надто довіряв такому рішення. Можемо бачити, що повоєнні десятиліття, було періодом великих змін у всіх державах в тому числі і в УРСР. У той час вже активно діяла система «трійок» та «четвірок». Використовували принцип, який дозволяв учасникам організацій не знати одне одного. Усі вони, знали лише керівника [67, с. 79].

Навесні 1961-го року було організованої з'їзд, відбулося воно у будинку В. Сороки. Присутніми були лише шестеро людей і обговорювали вони Можливі шляхи розвитку боротьби та заходи зі збільшення кількості учасників УНК.

Ситуація склалася так, що більшість членів не брали участі у розробці подальших планів. Групі вдалося зібрати, різними способами, зброю. В основному це була вже вживана зброя, яку перекуповували. Б. Грицина, С. Покора та М. Машталер вважали, що саме кількість зброї, головна проблема. Вдалося дістати навіть дві гранати, також Р. Гурний дістав 4 пістолети та пулі для них. Р. Гурний, як відомо мав 4 пістолети, створені ще в 1952-му році Зельман мав при собі дві гвинтівки, а І. Коваль – пістолети. Також займалися пошуками вибухівки та загалом, залишків ще упівських запасів. Слідство висувало тезу, що організація таки здобула вибухівку, проте це виявилось брехнею. Реальної зброї було вкрай мало, однак, наприкінці 1959-го року І. Коваль, Б. Грицина та І. Харак, виїжджали за Львів аби потренуватися у стрільбі. Також зброю використовували і в особистих цілях. Особливо, коли з'ясувалась інформація про перебування в одному з будинків агента під прикриттям [67, с. 80].

Активна агітація потребувала розповсюдження друкованого матеріалу. Саме тому заледве не з перших днів велася робота зі створення друкарні. Спершу її мали обладнати у підвальному приміщені, у під'їзді Г. Кузика, однак останньої митті все скасували. Причинами слугували проблеми з конспірацією, які могли виникнути [67, с. 81].

Необхідно було отримати шрифт, а тому вирішили захопити типографію Рави-Руської. Проте, операція не склалася, нічого не відбулося, хоча суду це не завадило засудити організацію за цю «крадіжку». А тоді допоміг В. Сорока. Його знайомий, пов'язаний з друкарською справою міг би допомогти у справі, М. Курило, що працював слюсарем. Його було залучено до діяльності та навіть завербував ще одного члена. Також, планувалося вилити матрицю аби виготовляти газету. Напередодні масових арештів було дві спроби зорганізувати та видати звернення. На той момент вже була готова промова І. Ковалю, однак вона так і залишилася, підготовленим текстом. Були ідеї організувати пропаганду за допомогою радіопередавача, проте вони швидко відмовилися від такої ідеї. Однак, вдалося дістати хоч і не дуже якісну топографічну карту області [67, с. 81].

Варто згадати і конспірацію в групі. Структура УНК нагадувала структуру ОУН, однак не можна стверджувати про надмірну пересторогу підпільників, Б. Грицина, до прикладу пробував зустрітися чи не з кожним новин учасником. З часом про організацію дізналися й ті, хто до неї не належав. На жаль, і особисті документи та зброя приховувалася – невдало. Під час обшуків, всю документацію було виявлено та забрано. Вилучили і мало приховану зброю. Також ,знайшлося кілька чоловіків, вони не знали учасниками якої організації її вони і чим вона займається. Тим паче, хто є керівником. Дехто з членів комітету отримав навіть псевдо [67, с. 82].

З часом, зародилась ідея проникнути в колах комуністичної партії. Спершу учасники яким було запропоновано долучитись до партії – обурились. Проте їм пояснили природу та задум такої пропозиції. Затверджена програма мала бути реалізованою за десять років [23, с. 15]. Варто додати, що серед діяльнісних намірів було і «просвітлення» жителів східних регіонів щодо національного питання. Щонайменше один представник організації мав проживати у кожному з сіл чи селищ східного регіону. На щастя частина учасників організації так і не була виявлена оскільки з часом структура досить розрослася. Юрій Зайцев подає інформацію про більше сотні членів.

Деякі учасники же мали певний досвід у подібній, не офіційній діяльності. Зокрема були учасники ОУН та УПА. Також, було створено навіть молодшу групу. До її складу входили юнаки 14–16 років [2, с. 15].

Усім членам організації були присвоєнні облікові квитки. В них містився особистий номер. Також штампом було підтверджено інформацію по сплату членських внесків. Приміром, Роман Гурний завідував внесками тридцяти підпільників. Саме ці кошти стали початковою опорою організації. Зроблено це було у цілях просування ідеї спільноти. Актуальними були певні робочі матеріали для друкарні, яку збиралися організувати. У 1961 році 18 липня в квартирі одного з членів організації було пороблено роботу з виготовлення агітаційної літератури. Велика кількість арештів в період розслідування проявила мужність та ідейність членів. Грицина, Гурий, Коваль, Климчак, Мелех та інші, вони не пішли на

співробітництво з силовими структурами. Більше того, не піддавались на провокації. Коли до них «підселяли» непевних людей не йшли на контакт та не надавали жодної корисної для слідства інформації. Досить швидко стало зрозуміло, що слідчі мають досить інформації про учасників організації [23, с. 20].

Слідчі мали цілком детальну інформацію, надану професором Львівського університету – Крілем. Грицина мав думку, зробити останнього теоретиком організації. На момент очікування розстрілу, у застінках Бригідок не одноразово робив заяви щодо зради Кріля. За період з 2 по 26 січня 1962 року, перебуваючи в невеличкому приміщенні слідчої в'язниці, суд проводив судилище по відношенню до двадцяти членів УНК. Засудженню підлягали переважно людей, що займалися організаційною роботою. В ході відкритого суду, а радше – судилища, не було ні знайомих засуджених, ні їхніх родин чи друзів. В період очікування на виконання вироку, Коваль оглух, а Грицина важко переживав і перехворів [3, с. 32].

Отже, УНК явище створене робітниками і це яскравий приклад громадянської позиції українців. Вони вже «скуштували» «соціалістичного раю» та прагнули незалежності для українських земель. Оскільки, збройна боротьба у военний та повоєнний час не дала результату, було вирішено перевести боротьбу в іншу площину. Така боротьба є свідченням спроб українського народу до незалежності, в першу чергу – політичної.

2.4 Інші підпільні групи та організації

Також можна виділити і інші підпільні організації в тогочасній Україні. Серед них: Українська національна партія, Робітничо-селянська та Ходорівська групи. Українська національна партія виникла у 1961 році, на Тернопільщині, в селі Золотники. Головним ініціатором створення був Євген Гогусь. Він у сімнадцять років, став оstarбайтером в Німеччині і там же він став до лав дивізії «Галичина». Згодом, у 1954 році, вже наприкінці війни, стає полоненим та

потрапляє на спецпоселення аж в район Магадану. Після повернення додому, підробляє фотографом [67, с. 84].

Перші думки про створення подібної організації виникли у 1958-му році. Тоді це були лише роздуми, чіткі риси задуму з'явилися пізніше. Реальні дії почалися аж у 1961-му році. Першим вступити погодився односельчанин Є. Гогуся – Петро Пундик. Він працював вантажником в тамтешньому колгоспі і з жовтня, за його сприяння до справи доєднався й Павло Палихата. Проте, вони були не єдиними учасниками УНП. Перше засідання було організовано в грудні того ж року. На той момент їх було вже четверо, долучився брат Євгена Гогуся. Велася розмова щодо наступних дій та вербування нових учасників. Тоді ж було узгоджено критерії відбору та була скоєна спроба пошуку способів отримання зброї, боєприпасів. Згодом виникла пропозиція обміну: збіжжя на патрони та зброю. Обмін мав відбуватися в тодішній Станіславській області. Окрім того, потрібно було роздобути відповідну літературу, першочергово для підняття рівня освіченості самих учасників. Причиною цьому стало те, що рівень освіти був не найкращим [67, с. 85].

Євген Гогусь наголошував на ймовірній зміні політичного становища регіону та перебуванню іноземних військ в західних регіонах УРСР. Він пропонував самостійно організувати рух, основною ідеєю якого, стало б відновлення незалежності України. Також, потрібно було припинити братовбивчої війни. Адже, часто в силових структурах працювали українці за етнічною приналежністю. В грудні гостро постало питання мети новоутвореної організації. Чернетку програми, складався з чотирьох листків звичайного зошиту, проте згодом його вміст, скоротили до двох аркушів [67, с. 85].

Своїм завдання група називала самоосвіту. В першу чергу, історичну. Відбувалося ознайомлення з історичними працями та текстами. Було відібрано 6–8 надійних представників, які і мали ознайомлюватися та вивчати цю літературу і згодом передавати ці знання товаришам. Щодо назви, варто зауважити, що вона мала б змінюватися в залежності від стану справ. У мирний час одна, а на випадок поновлення воєнних дій – інша. Так, на момент початку

збройного конфлікту організація отримала б назву «Українські національні повстанці». Така назва ніби продовжувала традицію УПА. Усю інформацію щодо програми, ми отримуємо виключно з протоколів допитів [67, с. 85].

Сам же текст, викликає певні сумніви, адже критика організації є надмірною і не повністю висвітлює всю діяльність групи. УНП фактично не встигла реалізувати нічого з задуманого. Сам засновник, вважав будь-яку активність, крайньою мірою. Однак ніхто не відмовлявся від ідеї залучення людей, здобути більше зброї чи потрібної, тематичної літератури. Також Є. Грицишин, поділяв думку про групи кількістю 6-8 осіб кожна. Пояснювалося це непомітністю для органів влади. Менші групи було важче виявити і знайти. Натомість, в кожному селі мало знаходитися щонайменше одна людина з УНП. Намагання поповнити ряди були невдалими. Люди не довіряли та подекуди боялись зв'язуватися з групою. Були спроби залучити також, працівника районної газети, це дало б певні переваги. Однак, останній відмовився. Більше того, він доповів у місцевий відділок КДБ. Зі зброєю також виникли проблеми. Бартерний обмін не відбувся, а інших джерел постачання необхідного, просто не було [67, с. 86].

Під час слідства всім учасникам, що вже були позбавлені волі, були висунуті звинувачення за статтею 56 частиною 1 та 66 КК УРСР, а саме «зрада Батьківщини» та «антирадянська діяльність». Суд в закритому режимі відбувався у Тернополі і вимагав найжорстокішого покарання для обвинувачених [67, с. 86].

Справа УНП також, запам'яталась наявністю так званого провокатора. Наявні документи дають змогу дізнатися, що саме П. Дзюра був другом Є. Гогуса і йому було відомо про всі наміри. Окрім того, він знав всі імена та дані підпільників. Саме слідство було розпочате, тільки тоді, коли стало відомо про проект програми партії. Зрештою, Дзюра зник «з горизонту» та документації по справі, покинувши село. Сама організація була абсолютно спонтанною і фактично не почала своєї діяльності. Також, варто згадати про Ходорівську групу. Так вона названа через свою локацію, а саме, через тодішню назву району. В деяких джерелах її ще називають «групою Проціва». Утворилася група у 1958-

му році у селі Вербиця. На її чолі став то й же Федір Проців. Він вже мав досвід участі в націоналістичних організаціях, оскільки був упівцем. Слідство у справі Ходорівської групи, заявило про причетність Проців, ще в юності, до агітаційної роботи, яку вела організація. Схожі акції проводились і Михайлом Ханасем, хоча основною його роботою був підпал. Займалися господарські будівлі активних прихильників радянської влади. Такі акції здійснювали у 1958-му році, за висновками розслідування – з особистих мотивів. Через непорозуміння чи ненависті. Долучалися до таких акцій колгоспники через свавілля влади, остання, не зважала на настрої громади [67, с. 88].

Михайло Хейфец розповідав, що ще наприкінці 50-х років Т. Дронь zorganizував п'ятеро односельчан, які поділяли його ідеї. Це ознаменувало подію вивішення національного стягу на місцевих адміністративних установах. Ф. Проців не знав, хто вчинив подібне і запропонував, також почати діяти. І тоді ж дізнався чий це рук справа. Т. Дронь намагався долучити до справи щомога більше людей, тому розпочав активну агітацію, наприклад, пробував долучити М. Левицького (мешканця села по-сусідству) до дій з пошуків зброї [67, с. 88].

Перше задокументоване зібрання відбулося в будці радгоспу «Садки», навесні 1960-го року, на нього окрім Дроня прийшов і Йосип Нагребний. Останній працював сторожем Ходорівського цукрозаводу. Було висунуто питання придбання зброї, також була ідея залучення однодумців, старим добрим методом вивішення українського прапора. Планувалося повернути таке саме в селах аби привернути до себе увагу місцевого населення. Після відбулося ще дві зустрічі членів та вже у 1961-му році. В жовтні того ж року, з'явилась ідея розробити програму організації. Й. Нагребний висловив пропозицію текст самої програми та клятви та Дронь виступив проти, оскільки вважав, що це може бути небезпечно з точки зору таємниці існування групи. Ймовірно саме тоді організація і почала називатися «Український робітничо-селянський союз». Тим часом, Т. Дронь, вже маючи зброю (німецький «Вальтер») шукає до неї патрони. Починається обговорення пошуку у місцевого жителя сховку зі зброєю. Якщо не вдасться, звернутись до тамтешнього міліціонера. Весна 1961-го року доєднує до

групи Михайла Проціва, экс учасника УПА, на той час, працівника Львівського заводу газової апаратури [67, с. 88].

Наступна зустріч знову піднімає питання зброї та методів подальших дій. Можна, також вести розмову про роль кожного з учасників у групі. До прикладу, провідну роль таки займає Дронь. Саме він сприяє хорошому «клімату» в колективі та стежить за виконанням поставлених задач, займається постачанням зброї та наголошує, що дістане все необхідне вчасно. Проте, при першій «справі», зброї вони не застосовують та й на вбивство вони, не наважились. Наступна зустріч окреслює мету: дізнатись у Проціва, де знаходиться сховок зі зброєю. Вересень 1961 року приносить зміни до складу, до лав організації вступають двоє юнаків: Іван Щербіцький та Володимир Капітоненко. Вони уродженці м. Ходорова та планували втечу за межі СРСР. Перед цим, виготовили та розповсюдили листівки, в них містився заклик до збройної боротьби з тоталітарною системою держави. Тоді ж вони знайомляться з Й. Нагребним та розробляють план втечі, знаючи ще одну людину яка планує втекти закордон. З жовтня все того ж року, група отримує риси організованого угруповання та таки втримують у своєму складі юнаків. Перебуваючи в батьківському домі Нагребного, піддаючись впливу Дроня, вони таки погоджуються продовжити свою діяльність [67, с. 89].

Питання агітаційних листівок – летючок, починаю вирішуватись в серпні. Біля витоків цієї справи став Ф. Проців. Їх планували поширювати – вивішуючи в населених пунктах. За інформацією М. Хейфеца – летючки продовжили виготовляти, щонайменше до 1961 року. Так само як і листівки, які поширювали молодики з Ходорова. В той же час, виникала ідея щодо підпалу зерносховища в тому ж місті чи масове отруєння рогатої худоби. Були і пропозиції напередодні заходів приурочених до річниці Жовтневої революції, хотіли зіпсувати залізничне полотно на шляху до станції Ходорів. Проців наголошував, здійснюватиметься диверсія за участі лише торгових вагонів, щоб уникнути жертв серед мирного населення. Також знаходять сховище в колись німецькому сховку для зброї 600 грам тротилу з якої потрібно було створити вибухівку. Однак

під час самої операції міну так і не використали. Замість цього, просто розкрутили стики рейок. Втїлити задум в життя мали п'ятого листопада на перегоні, не доходячи до станції [67, с. 90].

Заходи позбавлення волі почалися 7 грудня 1961 року. Спершу було здійснено арешт наймолодших учасників групи. А вже наступного дня – усіх інших. Слідство тривало з 1-го грудня 1961 року і аж до 31 березня 1962 року. В результаті суд приговорив Ф. Проціва та Т. Дроня – на 13 років, з яких 5 років – у в'язниці, окрім того заборона впродовж 5 років проживати на території України. Й. Нагребний, М. Ханас отримали по 12 років таборів, І. Щербіцький – 10. В той же час, неповнолітній В. Капітоненко – 5 років. Протести проти такого вироку суд залишив без уваги [67, с. 90].

Ходорівська група виникла на Заході України в часи ще «живої» пам'яті про УПА і перейняла чимало її світоглядних установ. Це вплинуло на методи і тактику. Особливо при підборі вхожих до групи зважали на причетність до ОУН чи інших антирадянських організацій. Юрій Зайцев висловлює думку про те, що матеріали слідства не надають повної інформації, якої ми дізнаємося зі слів очевидців. Той же Дронь з плином часу заперечував навіть ймовірність наявності зброї. Слідство так і не дійшло до логічного завершення [67, с. 91].

Також є відомості про Реалістичний робітничий гурток демократів. Діяв він лише рік та був заснований у Донецьку. Організація мала політичний характер та поставила за мету: демократизацію суспільства. Займалась активною агітаційною роботою та пропагандою на території Донбасу. Також, мала місце бути правозахисна робота. Є. Доніченко та А. Сергієнко написала та надіслала Президії ВР СРСР. Вони висували вимогу амністії для політичних в'язнів. В подальшому члени групи мали намір продовжувати революційну діяльність. Однак справа не переросла у щось більше. Усіх членів було взято під варту у серпні 1957 року. В кінці того ж року, восени їм було позбавлено волі ,в листопаді. Є. Доніченко, отримав 7 років в таборах, окрім того, відбування у п'ятьох засланнях. А. Сергієнко, відсидів на рік менше. М. Малий і С. Володченко отримали найменше, 4 роки [67, с. 105].

У той же період існував і Демократичний союз Соціалістів. Його утворили задля конкуренції КПРС. Політична партія перебувала в Одеській області, а також Молдавській РСР. Очільником став – вчитель математики Драгош Микола Федорович. У складі союзу було не більше 30 людей. Їх розділили на «трійки». Микола Тарнавський займаючись друкарською діяльністю, поцупив шрифти і в лютому 1964-го року ДСС організувала в селі Серпневе підпільну друкарню. Було видано 1.500 одиниць газет. В них містився текст «Звернення», який критикував дії радянської партії та заохочував створювати демократичне суспільство. Правовим аспектом займалась «Ініціативна група захисту прав людини». Вона була організована на засадах кримськотатарських ініціативних груп. На чолі організації став Леонід Плющ. Однак ініціатором все ж виступав Мустафа Джемільєв. За мету організація взяла – пошук фактів та фіксацію протиправних дій радянської влади по відношенню до політичних в'язнів. А також оформленням цієї інформації для передачі Комітету ООН з прав людини [67, с. 110].

Отже, існувала досить не маленька частина підпільних груп які щоправда не дістали такого масштабу, як ті ж ОУН чи УПА. В основному учасниками були молоді люди, які хотіли зміни політичного устрою на території України. Вони вели підпільну ідеологічну війну, орієнтувались на соціально-активне проукраїнське населення. А також, в певний момент очікували на підтримку міжнародної спільноти. Важливою потребою була зброя. Окрім цього – вибухівка для вчинення підривів та руйнування важливих сполучних шляхів. Проте найбільше займались саме агітаційною роботою.

РОЗДІЛ 3. РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УЧАСНИКІВ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Незавершеність процесу десталінізації другої половини 50-х років ХХ століття, сприяла новому етапу боротьбі з інакодумством. Не пройшло й пів року після ХХ з'їзду КПРС вище керівництво партії ухвалило рішення, що фактично легалізувало активні дії силових структур проти усіх ініціатив серед усіх верств населення. Приміром можна вважати постанову ЦК КПРС «Про ворожі вилазки на зборах партійної організації теплотехнічної лабораторії Академії наук СРСР». Окрім того написано листа ЦК КПРС датованого 19 грудня 1956 р «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів», цей документ став потужним поштовхом до фактичної ліквідації усіх здобутків десталінізації. У зв'язку з посиленням невдоволення серед населення та формуванням опозиційних організацій, були розширені повноваження силових структур. Перша за все, прийняття законів, які суттєво «розв'язували руки» правоохоронним органам. Мабуть, «червоні чиновники» добре пам'ятали розгортання українського повстанського руху в попередні роки. Силовики почали отримувати нові інструкції щодо своїх дій та цілей. Таким чином, за лише 5 років (з 1954–1959 років), було «оброблено» 183 націоналістичні і не тільки, організації антикомуністичного руху. Було заведено майже дві тисяч справ проти цивільних громадян за однаковими статтями [53, с. 18].

Важко було учасникам підпільних організацій : «Спілка патріотів», «Союз борців за національну Україну», «Об'єднання» та «Українська робітничо-селянська спілка». Були і персональні вороги системи, наприклад Левко Лук'яненко чи Євген Гогусь («УНП»). Їх одразу ж приговорили до смертної кари. І все ж, після повторного розгляду справи, в результаті касаційних скарг, суд таки не позбавив їх життя. Окрім того, режим постійно спостерігав за настроями у суспільстві. За задумом, після показових справ, населення мало уникати подібних виявів національної свідомості. Суворо присікали спроби самостійно

проаналізувати рівень та події у спільному житті. Виконуючи наказ партапарату, органи держбезпеки створили велику агентурну мережу. Вона займала майже всі підприємства, установи, містечка та села [19, с. 15].

За антирадянські висловлення були найчастішою причиною для арешту. Вони відбувалися часто та регулярно. Не оминула така доля і тих громадян, які старались привернути увагу суспільства до проблеми. Вони займалися поширенням листівок та прокламацій. В лютому 1957-го року було запроторено за ґрати Якіма Котова. І все це через закинуту до урни брошуру з антирадянським змістом. Тільки невиліковна хвороба могла дозволити не потрапити за ґрати. Так сталося з Василем Овчаровим. Починаючи з 1960-х рр. розгорнулася шалена хвиля протестів. Останні проходили всіма регіонами Української РСР. Голова Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР Володимир Семичастний надав владі інформацію про кількість поширених в першому півріччі 1962-го року кількість листівок. Тоді з'явилося вдвічі більше листівок за той самий час ніж в аналогічній, попередні роки. Зросла і кількість авторів таких агіток. Особливо хвилювалися, що таке становище спричинить різке збільшення опозиційних кіл. Натомість, зменшився відсоток лояльних до влади громадян. Серед тих, хто поширював антирадянську пропаганду були і військовослужбовці. Приміром, можемо знайти прізвище киянина, військовослужбовця зі званням, журналіста П. Андреева [19, с. 15].

Очільник КДБ при Раді Міністрів СРСР В. Семичастний заявляв про особисті занепокоєння протестним рухом в Україні. Через те, що головним стрижнем антирадянських рухів в Україні була молодь. Зауважувалась і зміна акцентів у вимогах, у 50-х це економічні аспекти, тоді як в першій половині 60-х років – настрої схилились до культурного аспекту. Після усунення М. Хрущова певний час протести стихли. Проте, ситуація не змінилася. У фондах ЦК КПРС та безпосередньо місцевих, збериглося достатньо документації щодо боротьби з «буржуазним націоналізмом». Одним з методів боротьби з підпіллям стала знахідка КДБ. Це називалося «профілакуванням», фактично це було залякування. Воно відбувалося з боку влади аби показати борцям за волю України

«перспективу» такої боротьби. Дійшло до того, що 11 жовтня 1972 року Генеральна прокуратура СРСР видала закон згідно з яким, можна було застерігати можливих учасників визвольного руху від дій проти радянської влади. Окрім того, в усіх барвах роз'яснювали наслідки продовження боротьби [19, с. 17].

Такі «попередження» були пред'явлені шістьом тисячам громадян. І це за умови, що на УРСР припадала третина усіх кримінальних проваджень. То ж таких «попереджень» в Україні були видано біля двох тисяч. В той же час, місцеві органи робили спроби локалізації руху на місцях. Робилося це звісно аби було простіше виявити найактивніших противників режиму та репресувати. Приміром, переслідували найактивніших учасників. Так, відбувалося стеження за лідерами, наприклад Української робітничо-селянської партії. Була створена ціла мережа переслідувань. За усіма впливовими активістами. Відкривалися кримінальні провадження, які змушували активних ідейників рятуватися втечею закордон. Небезпечним було навіть знайомство з ймовірними підпільниками [4, с. 154].

У 1965-му році, була організована кампанія проти відомого журналу «Жовтень». А також його редактора – Ростислава Братуня. Організоване 14 травня 1965-го року бюро обкому майже не різнилося від таких же судилищ. Керівникам часопису інкримінували: публікування ідейно неправильних творів. А також, поширення суперечливих з «ленінськими принципами партійності». Одного разу, секретар обкому КПУ звинуватив Р. Братуня в усіх можливих гріхах, підняв питання звільнення того з посади. На заваді не стала навіть безапеляційна позиція Спілки письменників України. Останні намагалися зберегти склад часопису без змін [4, с. 150].

До такої «боротьби» доєдувались різні області УРСР. Зокрема Волинський КПУ, фактично зрікся студенток 4 курсу історико-філологічного факультету. Причиною стало їхнє відвідування вечорів ініційованих Валентином Морозом і Дмитром Іващенко. Особливо запеклою була боротьба з націоналізмом на теренах Львівщини. У національному університеті відбувались «чистки». Не

кращою ситуація була і на Тернопільщині. Комсомольські збори гостро реагували на «національні вчинки» земляків. Під особистим наглядом комуністичної партії була ситуація, що складалася у творчих спілках. Партія прагнула контролювати творчу інтелігенцію та знати про напрям їх думок [4, с. 145].

Після смерті Сталіна та «знешкодження» Берії сама партія почала ставати владою. Це диктувало і зміни в роботі КДБ. На додаток, на території України припинилися бойові дії. Теза «все для фронту – все для перемоги» втратила своє значення. Відбувся перехід з «воєнних рейок» до цивільного життя, а отже, система закручувала «гайки» все дужче. Згодом було виявлено слабкі місця : неготовність діяти швидко в нових умовах, погана робота агентів. Проте, серйозних заходів щодо цього не застосовувалося. Ні на місцях, ні в Москві, не бачили серйозної загрози для себе. Комісія, що прибула на перевірку побачила таке свавільне ставлення до стану справ та передала інформацію в центр. Вони виявили недоліки в слідчій роботі та окремих карних провадженнях. Окремо було підкреслено те, що силовики надто повільно проникають у ряди підпілля для шпигунства. Гостро стояло питання про підбір та приготування нових кадрів для виконання бойових завдань [18, с. 35].

Така ситуація дала підстави для того щоб у 1954-му році на посаду завідуючого відділом було поставлено викладача в минулому – Віталія Нікітченка. Сам зміст комітету був змінений до несамостійної структури. Яка в свою чергу, мала працювати при Кабінеті Міністрів СРСР та УРСР. Відбулися скорочення, з 19-ти тисяч на службі залишилось лише трохи більше 8-ми. Зріс вплив армії. Агентура хоч і мала відточену майстерність, у виконанні своїх справ, проте спиратися лише на неї вже не доводилось. У новому 1956-му році, починається реабілітація політичних в'язнів та після повернення додому, їх чекає «профілактична розмова». Для цього задіюються всі ресурси органів безпеки. Адже, велика частина «реабілітованих» учасники підпільних націоналістичних організацій, влада побоюється нових «спалах» національного руху, мабуть пам'ятаючи діяльність упівців та оунівців [66, с. 36].

Аби зупинити такий потік можливих противників, було вирішено, тих хто повертається самовільно. Хоча, контролювати таку кількість людей та їх пересування було майже нереально. Для того, щоб ускладнити такі дії, Президія ЦК КПУ висуває на розгляд уряду ідею про кримінальне покарання, для тих хто повернувшись додому, намагався забрати у «держави» своє майно, заздалегідь забране з моменту арешту. Звісно ж реалізація цього задуму починає втілюватись органами КДБ. Однак не ним-єдиним широка агентурна сітка теж стає в пригоді. На закінчення 50-х років КДБ усуває фактично всі націоналістичні групи, які послуговуються зброєю. У 1959-му році було розсекречено 183 групи, що діяли супроти радянської влади. Почалися гучні судові справи. Засуджено, до різних мір покарань було 1979 людей, всі були різного віку та статусу. Окрім того, відбувалися навіть «профілактичні» арешти. Таким чином було взято під варту більше тисячі радянських громадян. Полюбили влаштовувати і відкритті судові засідання. Зроблено це було аби залякати народ, щоб ніхто і не думав допомагати в поширенні чи реалізації націоналістичних ідей. Імперія : біла чи червона, боялася проявів національної свідомості знала, що основна маса незадоволених -це молоді люди які легко підведуться на заклик боротьби за ідею чи зміни в системі [66, с. 37].

Продовжувалась також боротьба з релігією, адже частина підпілля мала релігійний напрям. Гострим це питання було в західних регіонах України тут вплив греко-католицької церкви був надто сильним. Люди об'єднувалися довкола релігійної основи. Так, в цей період було виявлено більше пів тисячі груп релігійного спрямування. Ліквідувати вдалося лише 150. Проте, успіхи органів були не такими вже й масштабними. Невдоволення населення – росло. Ідеї національного суверенітету імпонували багатьом мешканцям цього району. Окрім того, тут не пройшлася кістлява рука Голодомору і молоді покоління знаючи історію не сприймали нову радянську владу. Припадає на цей час і діяльність таємної поліції. Вони змушені боротися з певною кількістю новоутворених, які не пов'язані з упівцями чи дисиденством. Це новий вектор українського національного руху. Відмовившись від збройної боротьби, молоді члени

українського суспільства перейшли до – ідеологічної, а не збройної боротьби [66, с. 37].

Страх перед такими масштабами таки з'явився, а тому фактично кожен з виявлених учасників підпілля, отримав чималі терміни ув'язнення. Приписувані статті були чи найважчими в кримінальному кодексі. В середньому терміни починалися від 7 років. Звісно, їх могли і продовжити аби тримати засуджених під наглядом. Поки тривало слідство, на підозрюваних чинили психологічний тиск. Створювався образ всесильних органів, які за сприяння слідству чи визнання провини, могли сприяти послабленню вироку. Однак це було блефом. Підозрюваним підкидали записки або листи, в яких поміщали інформація про товаришів підозрюваних. Ніби-то, ті вже у всьому зізнались та прийняли свою вину, радять вчини так і товаришам [66, с. 36].

Траплялись випадки, коли такі провокації діяли і було виявлено нечисельні групи підпільників. КДБ дуже ретельно відстежувало всі виданні матеріали. Шукало там провокативного змісту для заведення справи. Зовнішні чинники вплинули на формування «особливих думок». Антикомуністичні настрої в країнах т.зв. соціалістичного табору. У 1950-х роках виникло багато нелегальних організацій. Згадана Робітничо-Селянська Партія України була заснована групою правознавців, і вони першими представили ґрунтовний план майбутніх політичних кроків українського визвольного руху [65, с. 30].

Анатолій Русначенко наголошував на Національному фронті українського підпілля. Він зазначив, що одночасно триває мирний рух опору. Він наголошує на 1960-х роках як культурно актуальному русі, коли дисиденти знайшли свою нішу в правовому захисті, тоді як національно-визвольний рух знайшов свою нішу в підпільній діяльності [17, с. 17].

Влада постановила ліквідувати в найкоротші терміни «залишки націоналістичних елементів». Перевіряли зв'язки бодай потенційних підпільників. Шкали друкарські станки аби зупинити самвидавчу справу. Вистежувались найактивніші учасники, які б могли стати на чолі цього промислу. Сама новина про розповсюдження агітаційних листівок викликала переполох

серед владних структур. Агітаційна робота велася освіченими людьми, які закликали до початку активної боротьби проти радянської влади та режиму загалом. Активно продовжувались пошуки агітаційних груп. Панічний страх радянської влади не дозволяв би хоч найменшого прояву самосвідомості серед українців [53, с. 34].

Проводилися допити заарештованих. Намагалися дізнатися усі деталі утворення та діяльності організацій, отримати більше інформації про діяльність та плани підпільних організацій. Були спроби задіяти вже ув'язнених учасників. Чинили тиск через місце роботи чи оточення. В основному діяли на психіку. Регулярні обшуки сприяли такому. Окрім того, не була скасована система таборів. Подібний підхід існував ще довго. Проводилися показові звільнення в'язнів, проте тиск та нагляд не припинявся [53, с. 36].

Процес реабілітації в Радянському Союзі розпочався зі смертю Сталіна, а саме у 1953 р. Кілька в'язнів об'єдналися в таємне «Студентське братство», предметом якого було майбутнє, перспектива боротьби та українізація. На той час члени цих груп були зневірені в радянській тоталітарній системі та відчували на собі наслідки репресій. У лютому 1956 р. йшлося про співпрацю, потім у березні В. Леонюк, Д. Христинич і В. Затварський провів підготовче засідання. За інформацією зі спогадів Б. Христинича, на першому засіданні організаційні проблеми не були вирішені. Вони не встановлюють протоколів, вони просто користуються довірою та великим авторитетом один до одного. Наприкінці травня – першій половині червня відбулися збори, на яких у присутності восьми членів організації було ратифіковано статут. Обов'язки кожної сторони також були розподілені [39, с. 1].

Доказовою базою проти учасників стала когорта програмових документів, яка була створена на початку діяльності. Ці докази вказували на активну та пряму діяльність груп. Висвітлювали їхні наміри і засади, на досудових слідчих діях саме вони були «Ахілесовою п'ятою» для учасників підпілля. Зміст гостро критикував дії влади та співчутливо відносився до становища українського підпілля. Проте, судові тяжби були більше показовими ніж реальними. Хоча б

тому, що приміром УНК існували надто малий проміжок часу і не встигла розродитися великим доробком. До того ж, намагання приєднати ідейних членів – провалилися. Каральні органи КДБ вже встигли вселити в людей страх [66, с. 86].

Головною статтею, яку інкримінували учасникам була «зрада Батьківщини» (ст. 56 ч. 1). Суди намагалися проводити закритими аби уникнути розголосу та невдоволення серед населення. Якщо ж люди таки дізнавались про засідання, його або переносили або перешкождали входу «людей з вулиці». Права людини існували в Радянському Союзі – формально (як і конституція) то ж така практика була не новою. Як правило, присуджували максимальний термін аби не стільки покарати, скільки залякати можливих послідовувачів і показові, відкриті суди сприяли цьому. Подекуди суд давав термін більший, аніж того вимагав прокурор. Це було верхом цинізму радянської влади, адже більшість учасників були юними. Їхня участь в організаціях – це порив та юначий максималізм. Хоча ми не можемо стверджувати їхню не обізнаність у тому чим це їм загрожує. Часом навіть арешти когось із групи не лякали та не спричиняли припинення діяльності. Навпаки, підпільники переконувались у своїй правоті та продовжували діяльність обережніше. Плавню піднімалось питання зброї і силові структури були готові до такого розвитку подій. Це, власне, грало їм на руку та давало нову доказову базу для обвинувачень [66, с. 87].

Часто програми організацій були радикальні і це не могли не помітити спеціальні служби. Вони містили прямі заклики до боротьби супроти режиму і були розраховані не тільки на молоде покоління. В документах справи маємо свідчення походження назв груп. Точніше те, що вони з'явилися не одразу і показували мимовільність зародження назв. Навіть містилася інформація про мирні – пропагандистські методи боротьби і неможливість переходу до агресивних та терористичних дій [66, с. 95].

Слідство проводилося без дотримань правових та конституційних норм. Фактично, Конституція була створена лише для геополітичного визнання СРСР. І суттєво не змінювала судовий процес. В'язні намагались через чисельні

апеляції, зменшити термін. Проте система була безжальною. Все ще актуальними були заслання до таборів. Проте, бажаного ефекту залякування вони не дали [66, с. 97].

На той момент вже міцно сформувався кістяк націоналістичної ідеї і просто залякати чи засадити – було недостатньо. Література, створена підпіллям швидко поширювала потрібні ідеї та розставляла потрібні акценти. Сформувався цілий пласт такого виду робіт. Досвід та методи боротьби – активно поширювались серед населення. Згодом, поширилася ідеї відсутності якоїсь документації. Підпілля було обізнаним, що її використовували як доказову базу, проти них. Обережно і вербували, знали, що агентурна сітка працює на випередження. Продовжувачі справи були і серед студентства. Воно як завжди, активно виявляло свою позицію та наміри. Хоча і впливати на нього було набагато легше. Були ідейні люди і серед культурної інтелігенції. Наприклад, відомо про вчителя історії школи в селі Витвиці. Той поділився цікавою літературою з односельчанином і таким способом, залучив останнього до співпраці. Такі випадки не були поодинокими. Вони змушували КДБ пильно стежити за культурною та робітничою елітою. Хоча в самих закладах освіти пропаганди як такої не було. Все «присікалось» керівництвом. Навіть подібний вияв був шалено небезпечним та необдуманим вчинком. Система доносів все ще активно працювала. Хтось і сам готови був за вигоду «здавати» своїх знайомих, що дуже цінувалося серед державних органів [66, с. 109].

Пильно стежили за «викидами» підпілля в «червоні дні календаря». І це було вкрай продумано, адже головне боротьба велася на ідеологічному фронті. Наприклад, проводилися акції із залученням національної української символіки. Не обходило, звісно і без агітаційних листівок та брошур. Підпілля проводило вдавані агітаційні акції аби заплутати сліди органам безпеки. Наприклад, розкидали агітки в кількох селах район і одразу зникали. Проводили роботу в ночі то ж і свідків не було. Такі акції проводили часом «гастролюючи». Від цього вони ставали небезпечнішими, адже можна було легко заблукати чи не помітити підозрілих людей. Тим часом, самвидав процвітав. Активність його, була

зумовлена «шумом» серед силовиків. Ідеї виголошені в тих листівках викликали роздуми в населення та роздуми.

Отже, ми можемо вважати дії репресивної машини особливо жорстокими. Учасники піддавалися великому тиску та репресіям. Отримували великі терміни, які факти руйнували їм життя. При всьому цьому мова про відмову від ідеї самостійності – не піднімалася. Покоління, що вело боротьбу, виросло на ідеях та засадах націоналістичного гатунку. Бачило боротьбу УПА та знало про ОУН. Рух перерісши в політичний, був таким до самого кінця та відмовився від силових методів. На відміну від держави правоохоронні органи не відмовлялись від жорстоких методів переслідувань, моральних знущань та погроз. У русі брала участь в основному найсвідоміша частина населення. Можливо вони й не до кінця розуміли свою мотивацію та точно знали мету. І це було проблемою для силових структур, які на той момент мали величезний вплив в суспільстві.

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ПРИКЛАДІ БОРОТЬБИ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРОТИ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ

Одним із найактуальніших завдань української освіти на сучасному її етапі є виховання громадянина, який в майбутньому має стати «будівельником» нового суспільства. Готового приймати виклики історії та розвиватись. Демократичне суспільство має стати місцем для реалізації кожного громадянина\громадянки. Для реалізації цих цілей існує шкільний предмет – громадянська освіта. Він фактично є відгалуженням історичної дисципліни, адже обговорює теми, які так чи інакше присутні на уроках історії. Також на уроках відбувається активна взаємодія учнів між собою, що сприяє реалізації комунікативної компетентності.

Під компетентністю людини маємо на увазі набір знань умінь та навичок, які допомагають їй зробити її діяльність продуктивнішою. Таку компетентність здобувають впродовж всього життя. Громадянська компетентність трактується як певна категорія знань та досвіду в суспільній діяльності людини. Виховання та навчання в такій парадигмі означає формування цілого комплексу особистісних якостей людини. Громадянське виховання формується на ідейному багатстві народу. Вияв поваги до звичаїв та усталених законів в суспільстві, вважається запорукою його майбутнього. Радянське суспільство різке відрізняється від сучасного українського. У тоталітарної системи не вийшло сформувати «комуністичну» національність і поява та діяльність підпілля тому живий наочний приклад. Скоріш за все це пов'язано з тим, що українське суспільство сформувалось на основі традицій набагато швидше за «радянське» [6, с.15].

Громадянська компетентність як здатність втілити на практиці свою спроможність до прийняття рішень. Окрім того, мова йде про погодження рішень відповідно з громадянськими засадами. Фактичне поєднання історії як науки та її реалізації в суспільстві. Громадянську компетентність можна побачити у кожній темі шкільного підручника, оскільки при його створенні переймається досвід формування суспільства на прикладі народів різних держав. Фактично нам

показують приклад формування суспільства чи нації на громадянських засадах. Вони ж і вміщуються в ці терміни. Без громадянської компетентності неможливе формування та розвиток демократичних інститутів. Про, що учні дізнаються ще в 6-му класі і переконуються в цьому впродовж усіх попередніх років вивчення історії. Це зумовлено тим, що громадянська освіта як предмет безпосередньо пов'язаний з реалізацією даної компетентності, з'являється тільки в старших класах. Натомість, з поняттям «громадянина» діти ознайомлюються ще в 6-му класі, на уроках всесвітньої історії [6, с. 18].

Велика увага приділяється формуванню національної свідомості, це можна робити із застосуванням матеріалу з тематики боротьби підпілля проти загарбників. Тематика залишається актуальною в усі часи існування нашої держави (з моменту її першого проголошення). Ворог не змінює свої методи та засоби, не припиняє намагання придушити будь-який народний спротив. Натомість українська сторона, мотивована та шукає все нові і нові методи боротьби. В цій боротьбі і формується нове покоління українців- борців за волю. Цей новий період ознаменувався саме ненасильницькою боротьбою. Він зорієнтований на просвітницьку діяльність та формування свідомого прошарку суспільства. Переважно сформованого з прогресивної молоді [7, с. 15].

На уроках відбувається обговорення отриманої інформації. Вона потрапляє до нас в наслідок опрацювання архівних документів особових справ підпільників або зі згадок самих учасників руху. Все ж – «скелет» формує документація КДБ. Вона виставляє все в необхідному їй світлі та з розставленням характерних акцентів [4, с. 16].

У процесі роботи педагогів школи «вимальовуються» наступні складові громадянської компетентності людини:

- громадянські знання, на основі яких пізніше базується уявлення про форми і способи життя і реалізації потреб і інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави взагалі, та української зокрема;

- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства ;

- громадянські чесноти – норми, установки, цінності й якості, характерні громадянинові демократичного суспільства.

Зміст громадянського виховання , що гарантує формування громадянської компетентності особистості, є сукупністю:

- громадянознавчих знань, що містять: філософсько-культурологічні та морально-етичні; політологічні; правові; економічні; соціальні;

- громадянських умінь, що необхідні для ефективної соціалізації учня у політичній, правовій, соціальній, економічній та ін. сферах суспільного життя та пізнання оточуючого світу протягом життя;

- громадянських цінностей, ставлень, установок, серед яких можна виокремити загальнолюдські, демократичні, національні [4 с. 22].

Також, можна запропонувати учням попрацювати з наявними документами, адже уся відома нам інформація щодо діяльності підпільних організацій отримана з матеріалів особової справи та матеріалів слідства. Згодом вони мають підготувати таблицю з основними організаціями та відомостями щодо них: очільника, чисельності, структурного складу, локалізації та періодизації діяльності, тощо. Не варто виокремлювати цей період та явище в загальній «історичній картині». Перехідний період українського спротиву плавно переходить до тематики «шістдесятників». Це можна обіграти на самому уроці історії, адже часу на вивчення матеріалу в одинадцятому класі – обмаль [4, с. 25].

Також, не варто оминати питання радянської ідеології. Нею було просякнуто все в радянській системі. Вона несла ідею нівелювання або відсутності нації, що було вкрай небезпечно для українського національного руху. Усі учасники підпілля, так чи інакше приходили до питання національності та самоусвідомлення своєї приналежності. На цьому варто акцентувати увагу на самому уроці, оскільки це показує продовження традицій боротьби з метою національної незалежності. Власне, громадянська компетентність і відповідає за

усвідомлення себе громадянином, а якщо є громадянство має бути і держава. Усі учасники підпільних організацій мали радянське громадянство [33, с. 26].

Варто наголосити, що політизація руху з плином часу переросте в культурно-ідеологічне протистояння «Шістдесятництва». Що свого роду продовжить «опозиційну традицію» в УРСР. Проводиться порівняння організованого підпілля з узгодженою програмою та стихійного мистецького бунту. Тема «Шістдесятників» на відміну від боротьби в «перехідний період» висвітлена більше ніж достатньо, однак, вона не політизована, а сучасна шкільна програма з історії сформована саме на соціально- політичних процесах та явищах. Мистецько- культурні теми зібрані наприкінці підручника і як правило «поступаються» своїми академічними годинами для вивчення важчих та об'ємніших тем [4, с. 28].

Лібералізація суспільства відбувалася повільно та неефективно. Фактично з часів приходу радянської влади на терени України, нічого не змінилося. Тому, опозиційний рух сформувався і продовжував свою діяльність фактично до кінця існування СРСР. Основні ставки були зроблені на культуру, адже збройна боротьба зазнала поразки з низки причин. Також, варто дослідити біографію учасників підпілля, хоча б фрагментарно аби зрозуміти мотивацію учасників руху. Частково ми дізнаємося її з матеріалів справи. Опрацювання політичного аспекту підпільницької діяльності. Біографічні дані можна сформувати у науково-дослідницьку роботу. Особливо актуально локалізувавши завдання (якщо один з учасників з населеного пункту, в якому знаходиться сама школа) [4, с. 26].

Актуальним також буде проведення уроку-суду. Адже для цього учням потрібно буде ознайомитися і з наявними матеріалами справи і з судовим процесом. Вчитель має підготувати матеріал для проведення уроку за відповідною тематикою та провести його з використанням педагогічних технологій. Можна, також приготувати тематичну презентацію. Обговореннями з учнями правового аспекту радянської боротьби проти українського підпілля. Урок-суд є видом сюжетно-рольових чи інтерактивних ігор, що безпосередньо

впливають на емоційно-вольову сферу учня. Дидактичною особливістю уроку-суду є те, що водночас із процесом закріплення вивченого матеріалу учні ознайомлюються з основними елементами судового процесу. Такі уроки можна класифікувати як уроки формування вмінь та навичок. Це заняття на якому дається детальна всебічна оцінка історичних особистостей, подій, явищ. Учні навчаються усвідомлено і аргументовано доводити важливість, прогресивність чи негативність явищ, або історичних особистостей. В центрі такого уроку - розгляд справи, присвячений історичній події, персоналії, які неоднозначно оцінюються в історичній науці. Проведення такого уроку передбачає обов'язковість підготовчого етапу, що готується за 2–3 тижні [3, с. 28].

До громадянської компетентності можна віднести також: навички та здібності, які сприяють громадянській активності, а також комплекс знань, умінь, навичок. А також якостей, які підкріплюються досвідом громадянської діяльності. Окрім цього, також варто згадати аспекти які варто розкривати: патріотизм, демократизм, громадянську активність. Також, варто згадати і компоненти громадянської компетентності. Серед них є : мотиваційний (він проявляється в зацікавленості до суспільного життя, образ певних суспільних ідеалів, щодо освітнього плану то тут основним компонентом є особисті переконання вчителя), когнітивний (знання у правовому аспекті, політичному, суспільствознавчому, державотворчому тощо), на даний момент він активно втілюється в життя в програмі сучасної школи, інтегруючись в усі освітні галузі; діяльнісний реалізується через власне дію. Застосування вже наявних знань на практиці. Це власне, суспільна діяльність, яка дає навички комунікації людьми і формує вона саме комунікативну компетентність [4, с. 28].

Шляхи формування громадянської компетентності включають в себе інноваційні технології навчання. Вони в свою чергу допомагають у формуванні критичного мислення. У поєднанні з високим чи хоча б достатнім рівнем громадянської свідомості утворюється досвід, який учні зможуть застосувати у реальному житті, в майбутньому. Щодо теми підпільницького руху, можна сформулювати наступну схему:

Когнітивний компонент –

- хронологічна послідовність подій та періодів
- Аналіз змін у позиції
- Опис повсякденності учасників руху

Ціннісний компонент –

- Власна оцінка боротьби обох сторін
- Процес боротьби та етапи
- Аналіз зв'язків між політичними процесами та становищем культури

Діяльнісно-процесуальний компонент-

- Аналіз відбудовчих процесів в УРСР та інших державах
- Радянізація західних областей, її особливість [4, с.32].

Необхідно визначити найбільш пов'язаний з тематикою уроку компонент. Створити актуальні завдання з урахування вікових особливостей. Варто обрати актуальні методи та методичні прийоми для проведення уроку та зберегти міжпредметний зв'язок. Потрібно дотримуватись принципу послідовності, адже з урахуванням саме його і формують шкільну програму. Це необхідно для створення цілісної картини світу та подій, які у ньому відбуваються. Повертаючись до ідеї проведення уроку-суду варто зазначити що така концепція сприятиме розвитку критичного мислення та вмінню працювати з джерельною базою. Розділити ролі для учнів та розписати сценарій (конспект) [4, с. 34].

Учні мають визначити основні аспекти зародження опозиційного руху та назвати його особливості. Запропоновано словник термінів:

Дисидентський рух — це форма опозиційного руху.

Опозиція — це опір, незгода з думками більшості чи позицією влади.

Слово «дисидент» (від лат. *dissidens, dissi-dentis* — незгодний) — термін, який з'явився в сучасному політичному словнику термінів та понять з історії релігії. В Середньовіччі під «дисидентом» в Західній Європі мали на увазі, єретика. Після Реформації дисидент — це людина, яка не поділяла трактування тогочасного віровчення, і тому від зміни влади та її релігійної орієнтації залежало

кого запишуть у єретики, дисидентами визнавали то католиків, то протестантів [4 с. 43].

Слово «дисидент» має на означені – «людину, що протестує», яка відкрито протиставляє свої погляди загальноприйнятій ідеології та активно виступає на захисті своїх переконань. За даною тематикою можна запропонувати учням створити інтелект-карту. Або розділити на кілька тематичних розділів, кожен окремий розділ. Також можливе створення порівняльних таблиць, наприклад організацій чи місцевих особливостей (дії в сільській та міській місцевості). Ознайомлення зі складом учасників таких груп, їхньою мотивацією. Варто показувати тодішній реалії на прикладі «малої людини». Обговорити мотивацію цих людей, як ідеологічну так і особисту. Можна запропонувати наступні теми інтелект-карти: «Перехідний період в історії боротьби проти радянського режиму», «Збройна та пропагандистська війна. Різниця методів» та інші [6, с. 12].

Можна також проводити заняття поділивши учнів у групи. Надати на розгляд та пояснення поняття. Запропонувати створення та захист проєктів за обраними темами. Тематика може бути історична аби порівняти минуле і сьогодення. Окрім того, розглянути правовий аспект підпільницького руху. Це можна розвинути в контексті судового процесу з ознайомленням правового кодексу СРСР. Чи провести захід на тему «радянського громадянства». У чому відмінність людини яка вважала себе радянським громадянином від тієї, яка все ж мала національну самоідентичність. Доцільно запропонувати учням самим створити документ з судової справи, оформивши його за зразком. Учні також можуть виготовити стін-газети чи брошури за обраної тематикою [4, с. 36].

Учнів можна залучати до загальношкільних заходів чи тематичних приурочених до роковим пам'ятних дат в історії українського підпілля. Це може стати ще однією «цеглиною» для формування історичної пам'яті. Саме через участь в подібних заходах\проєктах, учні формують свою громадянську компетентність. Хоча основа частка все ж належить урокам історії, на яких також реалізовується громадянська компетентність. Важливим також є наочний приклад. Можна провести учнівські екскурсії до архівів чи бібліотек задля

ознайомлення з видатними громадськими діячами свого міста чи села. Показати позитивний приклад реалізації усіх громадянських компетентностей. Політизація українського визвольного руху є чудовим прикладом таких громадянських компетентностей. Адже, учасники руху не були налаштовані радикально (в контексті методів боротьби). Вони прагнули розширення політичних прав для українців, що також може послужити чудовим прикладом реалізації громадянської компетентності [5, с. 38].

Про відсутність локалізації процесу формування «громадянин» вказують процеси самоідентифікації себе українцем- закордоном. Відомо, що в Німеччині в 1955-му році було організовано «Комітет за повернення на Батьківщину». Згодом, радянська влада ніби- то пішла на поступки та насправді, просто бажала контролювати українців навіть за межами УРСР. Такий вияв громадянської позиції став можливим лише на демократичному Заході. Це чудовий приклад для уроку історії чи громадянської освіти – національна приналежність сприяє громадянській компетентності [5, с. 368].

Громадянську чи соціальну компетентність, можна розвинути на уроках, сприяючи певним принципам :

- патріотично-спрямоване виховання
- знання своїх прав та обов'язків у суспільстві
- підтримка демократичних цінностей у суспільстві
- інтерес до політичного життя держави (аполітичність згубна звичка для громадянина)

Аби громадянин заявляв про свою аполітичність, він певне має жити далеко від цивілізації та її благ. Громадянська ж компетентність в майбутньому, переросте у політичну активність (чи навпаки) у теперішнього школяра-майбутнього громадянина. Історія, а точніше – історична дидактика, бо саме вона вивчається у школі, допомагає формувати громадянина та не реалізовує усіх аспектів життя в сучасному суспільстві [4 с. 46].

Формування даної компетентності триває впродовж всього навчання, на різних темах. Фактично, з тих пір, відколи ми можемо говорити про перші

держави на території сучасної України. Звичайно ми не можемо говорити саме про українську державу (в сучасному розумінні) однак ми бачимо реалізацію громадянської компетентності і на темах з всесвітньої історії. З впровадженням інтегрованого курсу йде мова про порівняльну систему вивчення тих чи інших тем. Залучення окремих дисциплін в одну систему де вони мають доповнювати «білі плями» одне одного.

Отже, ми можемо вести мову про важливість такого явища як громадянська освіта для учнів старших класів. Її ми починаємо формувати ще з початком середньої школи, фактично продовжуючи виховувати громадянина. Формуючи нове покоління українців як політичної нації з відповідальним життям у правовому суспільстві. Не варто забувати також про предмет – правознавство, який закладає основні ази розуміння функцій держави та поняття «громадянин». В епоху бездержавності, саме вони відіграють важливу роль у вихованні майбутнього покоління та його активності в політичному житті країни. Підпільні організації, стали черговим етапом у формуванні нового громадянського суспільства в умовах радянської окупації.

ВИСНОВКИ

Український національний рух протягом 1950-х – початку 1960-х рр. вступив у свій новий етап. Основним видом протидії радянському режимові була диверсійна діяльність. Справедливо називати цей період – перехідним, адже саме тоді збройне протистояння перестає бути ефективним. Підпілля розуміє, що силовими методами протидіяти великій сітці силових структур важко та виснажливо. Проте своїх намірів покидати – не можна. В ряди борців за волю України приходить нове покоління. Також важливим елементом спротиву стає виготовлення і поширення самвидавної літератури. Підпільники виготовляли та розповсюджували агітки, інформуючи населення. Водночас, суспільні зміни, що відбувалися в цей період, виокремили та розділили національний рух на три течії (визвольний, правозахисний та релігійний).

У 1950-х роках радянська влада змінила тактику боротьби. Відтепер під гучні тези про «лібералізацію» вона знищувала усі намагання залишків підпільних організацій боротися за самостійність України. Єдиної періодизації його етапу в історіографії не існує. Приміром існує наступна: перший етап (зародження дисидентського руху у 1950-х – на початку 1960); другий (власне рух шістдесятників); третій (гельсінський рух); четвертий («затишшя перед бурєю» 1980–1987 рр.). Борис Захаров виділив в підпіллі два вектори: політичний та культурний. Ярослав Дашкевич проводив паралель українського руху з іншими національними рухами, які прагнули створення власної держави. Вінцем «перехідного періоду» стають – «шістдесятники», які однак були не політичним, а культурним явищем.

Активність підпілля не припинялась попри все, ще з часів ОУН і аж до кінця 1980-х. За пропозицією Анатолія Русначенка підпільні організації 1950-х – початку 1960 х рр. отримали назву "перехідних організацій". Цей термін використовувався для обґрунтування ідеї про те, що лінія національного руху від ОУН і УПА через перехідні організації до 1960-х рр. і масового національного руху в подальший період незалежності була єдиною – від збройної боротьби до мирних засобів. Подається інформація про віковий діапазон активних учасників,

це – молодь. Анатолій Русначенко подає інформацію про вік від 20 до 35 років. Усі організації вбачали свій майбутній розвиток як всеукраїнського руху. Після смерті Сталіна процес реабілітації до керівництва держави було направлено прохання щодо амністії, проте повернення додому сповільнилось. Серед засуджених, які відбували покарання у місцях позбавлення волі організовувались повстання. Одне з найбільших відбулося в 1954-му році в Кенгірі (Казахстані).

За походженням і соціальним становищем, серед учасників націоналістичних підпільних організацій переважають вихідці з селян, які здобували освіту або працювали низькооплачуваними робітниками. Посталі організації, як от наприклад ОПВУ, створювали свої організаційні документи. Також варто додати, що в уривках статуту, які дійшли до нас, організація має щонайменше десять найменувань. Це простежується і в архівних документах КДБ та у протоколах і зізнаннях самих учасників. Серед назв є такі як: "Вільна Україна", "Партія вільної України", "Об'єднана партія України", "Об'єднана демократична партія України", "Об'єднана демократична партія визволення України", "Українська робітничка партія", Інтелігентно-робітничо-селянська партія "Свобода Нації", "Об'єднана демократична робітничо-селянська партія України". Можна припустити, що таке розмаїття назв зроблено зумисно, саме для того аби заплутати органи. З часом, затримані активно заявляли, що в результаті довготривалого диспуту дійшли згоди та обрали – "Об'єднана партія визволення України". Саме ця назва і закарбувалася у численних протоколах та свідченнях. Також варто згадати групу «Об'єднання». У діяльності групи ми можемо побачити спробу відродити активний національний рух. Він був спрямований на здобуття незалежності України та послуговувався мирними методами, на відміну від попереднього досвіду боротьби проти тоталітарної системи. Діяльність та ідеологія на сьогодні – мало досліджувана, можна взяти до уваги праці авторів А. Русначенка, О.Бажана, Ю. Данилюка та Б. Захарова, ми маємо привід вести розмову про наступні дискусії:

«Об'єднання» утворилося в Інті (Республіка Комі) випущеними на свободу з таборів українцями, які потрапили під прес репресії ще молодими. Центром

організації була власне сама Інта. Однак вплив організації був відчутним і на територію України, а саме, на західну та центральну її частини. Ідеологічною основою групи становив інтегральний націоналізм.

В той час УНК дотримувались саме концепції незалежності. Популяризація руху відбувалася за рахунок особистих зв'язків. Фактично спрацювало «сарафанне радіо», натхненники УНК були залученими до робітничого класу і поширювали свої ідеї у відповідному колі людей. Люди спілкувалися та переконували своїх родичів в правдивості озвучених суджень або згідно пліток – виходили на вже проінформованих людей, які вже мали досвід перебування в націоналістичному середовищі. Відповідно, займались такою ж, агітаційною діяльністю. Отже, існувала досить не маленька частина підпільних груп які щоправда не дістали такого масштабу, як ті ж ОУН чи УПА. В основному учасниками були молоді люди, які хотіли зміни політичного устрою на території України. Вони вели підпільну ідеологічну війну, орієнтувались на соціально-активне проукраїнське населення. А також, в певний момент очікували на підтримку міжнародної спільноти. Важливою потребою була зброя. Окрім цього – вибухівка для вчинення підривів та руйнування важливих сполучних шляхів. Проте найбільше займались саме агітаційною роботою. Звісно ж, така активна діяльність не пройшла повз силові структури. Слідство проводилося без дотримань правових та конституційних норм. Фактично, Конституція була створена лише для геополітичного визнання СРСР. І суттєво не змінювала судовий процес. В'язні намагались через чисельні апеляції зменшити термін. Проте система була безжальною. Все ще актуальними були заслання до таборів. Проте, бажаного ефекту залякування вони не дали.

Цей матеріал можна використати під час навчального процесу в школі, як для уроків історії, так і для предмету «Громадянська освіта». Таким чином, на прикладі даної теми можна активно формувати в учнів громадянську компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Методична література

1. Баханов К.О. Навчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: посібник для вчителя. Харків, 2012.
2. <http://da.coolreferat.com.ua/nuda/0-zagalenij-viddil-v2/stranica-9.html>
3. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ, 2008
Видавництво Етна. <https://docplayer.net/55694447-Gromadyanska-osvita-metodichniy-posibnik-dlya-vchitelya-kiyiv-2008-vidavnistvo-etna-stor.html>
4. Громадянська освіта та методика її навчання // Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти. Київ Оріон 2019
5. Паламарчук О. О., О. А. Біда Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» - Черкаси, 2015
6. Пометун О.І., Фрейман Г.О., Методика навчання історії (посібник для вчителя), Генеза, 2005
7. Суспільствознавство. Методичний посібник для вчителя. Київ Аконіт. 2005.

Документи

8. Бажан О.Г. «Зовнішньополітичні акції СРСР у 50–80-ті рр. та їх вплив на розвиток опозиційного руху в Україні». З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КГБ. 2000. № 2–4. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazhan_Oleh/Zovnishno-politychni_aksii_SRSR_u_5080-ti_rr_ta_ikh_vplyv_na_rozvytok_opozytsiinoho_rukhu_v_Ukraini.pdf.
9. Даниленко В. Соціальна криза в УРСР друга половина 20-го століття. Історія України. 2018. № 2.
10. Історія України : хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2013. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UK>

[RLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=\(%3C.%3EA=%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD%3C.%3E\)*\(%3C.%3ET=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%3C.%3E\)&S21FMT=fullwebr&S21COLORTERMS=0](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=(%3C.%3EA=%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD%3C.%3E)*(%3C.%3ET=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%3C.%3E)&S21FMT=fullwebr&S21COLORTERMS=0).

11. Історія України : хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2013. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=(%3C.%3EA=%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD%3C.%3E)*(%3C.%3ET=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%3C.%3E)&S21FMT=fullwebr&S21COLORTERMS=0)

[bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=\(%3C.%3EA=%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD%3C.%3E\)*\(%3C.%3ET=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%3C.%3E\)&S21FMT=fullwebr&S21COLORTERMS=0](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All=(%3C.%3EA=%D0%9B%D0%B8%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%BD%3C.%3E)*(%3C.%3ET=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%3C.%3E)&S21FMT=fullwebr&S21COLORTERMS=0)

12. Комаринець. У п'ятдесятих... Спогади // Дзвін, 2000. № 4. С. 100–105.

13. Літопис УПА. Т. 27. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Litopys_UPA/Nova_seria_Tom_27_Borotba_protiv_povstanskoho_rukhu_i_natsionalistichnoho_pidpillia_protokol_y_dopyt/.

14. Мороз В. Есе, листи, документи. Мюнхен : Сучасність, 1975.

15. Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали [Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев]. Л.: Інститут українознавства, 2000.

16. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Danylenko_Vasyl/Politychni_protesty_i_inakodumstvo_v_Ukraini_1960_1990_Dokumenty_i_materialy/.

17. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. К., 1998. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Serhiichuk/Desiat_buremnykh_lit_Zakhidnoukrainski_zemli_u_1944_-_1953_rr_Novi_dokumenty_i_materialy/.

Монографії

18. Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/12960-motyka-g-ukrai-ska-partyzantka-1942-1960-dzia-alno-organizacji-ukrai-skich-nacjonalist-w-i-ukrai-skiej-powsta-czej-armii/>
19. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки).* К.: Рідний край, 2000. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Danyiuk_Yurii/Ukrainskyi_natsionalnyi_rukh_osnovni_tendentsii_i_etapy_rozvytku_kinets_1950-kh__1980-ti_roky/.
20. Бажан О., Островський В. *Український спротив другої половини ХХ ст.* URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bazhan_Oleh/Ukrainskyi_sprotyv_druhoi_polovyny_X_X_stolittia/.
21. Баран В. *Україна 1950-1960-х рр: еволюція тоталітарної системи.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996.
22. Баран В. *Україна: новітня історія (1945–1991рр.).* Львів, 2003.
23. Ведмідь Л. А. *Опозиційний рух в Україні другої половини 1950-х-середни 80-х рр. вітчизняна історіографія.* URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzvdpu_ist_2012_20_74.
24. Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття: навчальний посібник.* URL: <https://er.usu.edu.ua/handle/1/245>.
25. Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. *Опозиція в Україні (2 половина 50х -80х років 20-го століття).* Київ : Рідний край, 2000.

26. Енциклопедія історії України: / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2011. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001015>.
27. Зайцев Ю. Антирежимний рух. Львів: Історичні нариси, 1996.
28. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: дослідження, документи, матеріали / Упор. М. Дубас, Ю. Зайцев. Л.: Інститут українознавства, 2000.
29. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б. Захаров. Харків: Фоліо, 2003. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001772
30. Захаров Є. Дисидентський рух в Україні (1954–1987). URL: <file:///C:/Users/10/Downloads/794-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1649-1-10-20150126.pdf>.
31. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954). Дрогобич: Посвіт, 2016.
32. Ільницький В., Литвин М. Соціогуманітаристика західного регіону України в умовах сталінського тоталітаризму: просопографічний та комеморативний аспекти // Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953): колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів; Торунь: Liha-Pres, 2021.
33. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980 х років. К., 1995. URL: <file:///C:/Users/user.ASUS/Downloads/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%93.%20%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96.pdf>.

34. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: Ідеологія і практика. Львів, 2003. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001152>.
35. Котигоренко В.О. та ін. Індивідуальні вияви дисиденства. Опозиція режиму у формі "критики недоліків". Політична історія України ХХст. Т 6. Київ, 2002–2003.
36. Кульчицький С. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. URL: https://web.archive.org/web/20211028231655/https://chtyvo.org.ua/authors/Stanislav_Kulchytskyi/Orhanizatsiia_ukrainskykh_natsionalistiv_i_Ukrainska_povstanska_armiia_Istorychni_narysy/
37. Курас І., Багмет М., Федьков І. Дисидентський рух 1960-80-х років в Україні. К., 1994.
38. Курносів Ю. Інакомислення в Україні 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). К., 1994.
39. Наростання протидії тоталітаризму. Дисидентський рух. Україна: Друга половина ХХ ст. К. 1997
40. Овсієнко В. Світло людей. Мемуари та публіцистика. Книга 1 Харків, 2007. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007478>.
41. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С.В.Кульчицький (відп.ред.). К. Наук.думка, 2005.
42. Пасічник І. Д. Україноцентричні орієнтири шістдесятників. К., 2015.
43. Підкова І.З., Р.М. Шуст. Довідник з історії України. 3 т. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shust_Roman/Dovidnyk_z_istorii_Ukrainy_T-Ya/.
44. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998. URL: <https://history.sumy.ua/research/books/9050-rusnachenko-anatolii-natsionalnovyzvolnyi-rukh-v-ukraini-seredyna-50kh-pochatok-90kh-rokiv.html>.

45. Строката Н. З матеріалів до новітньої історії України [репресії та чудові процеси проти української інтелігенції в СРСР]. Одеса, 2005
46. Тарнашинська Л. Шістдесятництво : філософія покоління як "публічна свідомість". 2005.
47. Ярош Б. Тоталітарний режим на західно-українських землях в 30 – 50-ті роки ХХ століття. Луцьк: Надстир'я, 1995.

Статті

48. Бажан О.Г. «Методологічні проблеми у вивченні історії дисидентського руху в Україні в другій половині 1950–1980-х років». Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Випуск 8. Київ, 2005.
49. Бажан О.Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12176/15-Vazhan.pdf?sequence=1>.
50. Бажан О.Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12176/15-Vazhan.pdf?sequence=1>.
51. Даниленко В. Соціальна криза в УРСР друга половина 20-го століття. Історія України. 2018. № 2.
52. Зовнішні чинники формування ідеології дисидентства в Україні в другій половині 50-х – 80-ті роки. Історія України: маловідомі імена, події і факти. Київ, 2001. Вип. 14.
53. Котигоренко В.О. та ін. Індивідуальні вияви дисиденства. Опозиція режиму у формі "критики недоліків". Політична історія України ХХст. Т 6. Київ, 2002–2003.
54. Кудря Т. Зародження дисидентського руху в Україні. Історія України. 1997. № 47.
55. Лис С. Волинські дисиденти в русі опору в 1960-х – 1980-х роках (на матеріалах Волинського краєзнавчого музею). Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Луцьк: МП «Пульс», 2009

56. Мовчан А. Протистояння влада – інтелігенція та боротьба з опозиційністю в 2-й половині 60-х. ХХ ст. Історія в рідній школі. 2016. № 7–8.

57. Обушний М. Дисидентський рух 60–80-х рр. ХХ ст. вияв невдоволення обмеженим суверенітетом України. Наукові записки [текст] збірник. К., 2004. Вип. 26.

58. Секо Я «УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ПІДПІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ 1950–1970-Х РР.: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА». URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Ukrainski_natsionalistychni_pidpilni_orhanizatsii_19501970-kh_rr_zahalna_kharakterystyka.pdf.

59. Секо Я. «ГРУПА “ОБ’ЄДНАННЯ” В УКРАЇНСЬКОМУ ПІДПІЛЬНОМУ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-Х РОКІВ. URL: <file:///C:/Users/user.ASUS/Downloads/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%20%D0%AF.%20%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0%20%D0%9E%D0%B1%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>.

60. Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х -середина 1980-х рр. URL: <file:///C:/Users/user.ASUS/Downloads/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%20%D0%AF.%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf>

61. Христинич Б. Розповідь про "Об'єднання ": [історія підпільної організації ,що діяла в концтаборах та на волі як в Україні, так і поза її межами в 1956-1959 роках]. Львів, 2004.

62. Юрчило Р. УКРАЇНСЬКИЙ ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ 60-х-80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: НАПРЯМИ, ТЕНДЕНЦІЇ. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/zbirnyky/Evryka/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%>

D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%B8%D0%BA
%D0%B0%202004%20%D0%92%D0%B8%D0%BF.%205..pdf.

Багатотомні видання

63. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе .Том 2. 1994. URL:
https://chtyvo.org.ua/authors/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Istorychni_ese_Tom_2/

64. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Цент-ральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 1. Харків: Харківська правозахисна група. URL:
<http://library.khpg.org/index.php?id=1558206322>.

65. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Цент-ральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 2. Харків: Харківська правозахисна група. URL:
<http://library.khpg.org/index.php?id=1558206322>.

66. Обушний М. Дисидентський рух 60–80-х рр. XX ст. вияв невдоволення обмеженим суверенітетом України. Наукові записки [текст] збірник. К., 2004. Вип. 26.

67. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ : ПП Сергійчук М.І, 2006. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006631>.

68. Стецько Я. Дисидентство – дозріваюча революційна ситуація // Українська визвольна концепція : твори. Мюнхен, 1991. Т. 2. URL:
<https://diasporiana.org.ua/ideologiya/stetsko-ya-tvory-t-2-ukrayinska-vyzvolna-kontseptsiya/>.

ДОДАТКИ

Додаток 1.1

Ткачук Ярема Степанович – один із засновників ОПВУ

Додаток 1.2

Тимків Богдан Іванович – один з учасників ОПВУ

Додаток 1.3

Плошак Мирослав Федорович – учасник ОПВУ

Додаток 1.4

Фото документів Української народної партії (УНП), знайдених під час обшуку

Додаток 2

План-конспект уроку

План-конспект з предмета «Історія

України »

Урок

11 клас

Тема : Боротьба підпільних націоналістичних організацій проти радянського режиму в 1950-х -на початку 1960-х рр

Мета:

виховна:

- потреба у боротьбі за незалежність/громадянська
- формування пріоритетів у боротьбі/аксіологічна
- наслідки репресивних заходів для культури/культурновідповідна
- становлення ідеологічної складової руху/громадянська
- розвиток культури під час репресій/культурновідповідна
- русифікація освіти ,як спосіб окупації/освітня
- історичні передумови для початку боротьби/логічна

навчальна :

- вивчення нового етапу у визвольній боротьбі/інформаційна
- методи боротьби та протидії/логічна
- процес русифікації українського суспільства/інформаційна
- ознайомлення з інкремінованими справами проти руху/правова
- склад та чисельність організацій/інформаційна
- пропаганда та контрпропаганда/інформаційна

розвивальна:

- критичність оцінювання дій підпільних організацій/логічна
- територія діяльності проти режиму/просторова
- продовжити формування критичного мислення/педагогічна
- методи протидії/логічна

Тип уроку : узагальнення

Обладнання: підручник Історія України (Власов, Кульчицький) 11 клас, 2019 р.

Основні терміни: самвидав, підпілля, ОПВУ, УНК, група «Об'єднання», Ходорівська група, Робітничо-селянська партія

План уроку

1. Загальне становище українського національного руху в 1950-х – 1960 х рр.
2. Діяльність ключових націоналістичних підпільних організацій.
3. Репресії радянського режиму проти учасників підпільних організацій

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Начально-виховна діяльність учня	
хв	1.Організаційний	Організація уваги учнів, побажання «хорошого дня» та плідної праці		

хв	2.П ревірка домашнього завдання		Усна відповідь Особливості боротьби в другій половині 50 х років ( ) Письмова відповідь Репресивні заходи проти учасників організацій ( )	Інформац ійна Інф ормаційн а Акс іологічна

хв	3.М отиваційн ий етап			Акс іологічна
2 хв	4.А ктуалізаці йний етап	Назвіть характерні риси даного періоду та причини виникнення підпільних організацій ?	Усна відповідь ( )	
0 хв	5.Е тап вивчення нового матеріалу	У другій половині 50-х років – на поч. 60-х років ХХ століття відбулися певні зміни в політичній верхівці ЦК КП(б)У .До влади нарешті було допущено українців за походженням і саме на той час дисидентський рух неминуче отримав національне забарвлення. Набравшись сили, ідеї національного відродження	Чим зумовлена поява нових підпільних організацій ? ( )	Інф ормаційн а

	висували дисиденти-шістдесятники. Однак саме національний підпільницький рух 50-х роках ХХ століття дав поштовх для нового етапу боротьби. Рух на той момент вже встиг заявити про себе як про національно-демократичний. Саме в цей період з підпільного руху виокремлюється – національно-демократичний. Який, в свою чергу отримав продовження в трьох основних видах: - національно-визвольний (який клопотав про самостійний розвиток мови та культури та суверенізація України) - правозахисний (що висував вимоги дотримання радянською державою основоположних прав та свобод людини, висвітлення протиправних дій радянської влади); - релігійний (який мав на меті вибороти свободу віросповідання для людей). Борис Захаров в підпіллі виділив дві категорії: політичну	Назвіть методи боротьби підпілля ? ( ) Яку роль в цей період відіграє самвидав? ( ) Назвіть підпільницькі групи\організації в цей період ( )	

	та культурну. Саме існування двох парадигм ,дослідження проводиться через безпосередніх учасників події ,а не боротьбою проти форми спротиву. Діяльність у русі не є партійним членством і часто дисидентів називають іншими синонімами на означення борців проти режиму за ідейні переконання. Також Я.Дашкевич проводить паралель між національною ідеєю та потребою в заснуванні державних інституцій ,а від так держави. Розглядається культурний та економічний суверенітет Активність підпілля не припинялась попри все. Ще з часів ОУН і аж до кінця 1980-х. Варто виокремити популярну в 1960-х роках організацію "Український національний фронт (УНФ)" ,учасниками якої були Дмитро Квецко ,Зіновій Красівський та інші. Також можна виділити і інші підпільні організації в тогочасній Україні. Серед них:		

	Українська національна партія, Робітничо-селянська та Ходорівська групи З закінчення керівництва Берії різко (вдесятеро) зросла кількість прохань ув'язнених щодо амністії, на осінь 1953-го року були скасовані позасудові заходи масових репресій і терору, в тому числі військові трибунали та особливі наради при МВС СРСР, які мали право застосовувати адміністративне заслання, вислання, ув'язнення і смертну кару. Верховний суд СРСР отримав право переглядати рішення колишніх колегій ОДПУ і НКВС, "трійок" НКВС і спеціальних нарад при НКВС, НКДБ, МВС і МДБ за протестами Прокуратури СРСР. Такі ж права були надані Федеративній Республіці. Основою «Об'єднання» стали молоді люди 1925-1931 років народження. Загалом 64 особи. Всі вони були родом з західних областей України. Колись такий регіональний склад сприяв активному		

		оунівському рухові. Створення такої багатовекторної організації мало мати і відповідну систему комунікації. На той момент вона забезпечувалася через особисті зустрічі. Підпільники передавали одне одному зашифровані тексти та листи. Обов'язково перевіреними та надійними людьми, адже це було питання життя та смерті. Для зустрічей завідома готувались непримітні квартири А. Русначенко акцентує увагу на невдалі намагання з боку УНК (Український національний комітет) консолідуватись у своїй діяльності з підпільними організаціями. Зокрема з селами Ширецького району ,що на Львівщині. Однак самої тільки конспірації було замало аби уникнути арештів. [65, с.9]. Сам комітет налічував близько 20 осіб. Ініціювала його створення двоє львів'ян, які працювали на машинобудівному заводі.		

хв	6.С истематизація знань	1. Які методи боротьби проти режиму прийшли на зміну збройному протистоянню? 2. Поясніть феномен «самвидаву»		Інформаційна
хв	Висновки	- в кінці 1950-х років ми можемо спостерігати чітко виражені риси формування протестного руху - покоління 1940–1950-х правдиво називають наступниками знищеної радянською владою ,української культурної еліти 30-х років - На кінець 1950-х формується нова течія ,що отримала назву - "шістдесятники". - Групи були невеликими, не більше 25 осіб, зазвичай від п'яти до десяти ;колишні члени ОУН-УПА входили до їх складу, але не були їхніми лідерами. - Щодо збройного етапу боротьби ,він завершився на організованому рівні у 1954 року і прийняв форму підпільницько-диверсійної діяльності. Девізом підпільників були слова:		

		"Здобудеш незалежну Україну аби загинеш у боротьбі за неї".		
хв	До машні завдання	Інтелект-карта : боротьба проти радянського режиму у 50- х-60-х роках ХХ ст		